

La Capella de Sant Rafael de l'Institut Mental de la Santa Creu (Barcelona)

Estudi Històric i Arqueològic

Alba Vilardell Santiago

NIUB: 16266714

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Tutor: Dr. Agustí Alcoberro Pericay
Treball de Final de Grau d'Arqueologia

Bloc d'Arqueologia Medieval i Post-Medieval

Curs 2016/2017

Fotografia de portada: Fotogrametria de l'interior de la Capella de Sant Rafael, vista des del cor. Font: Javier López.

AGRAÏMENTS

Aquest treball no hauria pogut realitzar-se sense la col·laboració de Javier López i dels seus treballs anterior sobre la capella a qui li agraeixo encaridament, d'igual manera que a Àngel Gil, arquitecte amb qui sempre consultava els aspectes més arquitectònics, a Iván Sánchez-Moreno i al Grup d'Història de Nou Barris, per tot els materials i aportacions, aquest estudi també forma part de la seva història. He d'agrair al meu tutor, el doctor Agustí Alcoberro, pel seu seguiment i ajuda durant tot el procés. A les meves amigues i companyes de carrera, sense els seus ànims, consells, ajuda i riures no hagués pogut ni començar el grau d'Arqueologia; gràcies a la Cintia Alonso – qui em va introduir al món de l'arqueologia de l'arquitectura-; a en Daniel Sáez –el meu càmera preferit-; a la Maria Gisbert –qui m'escollava i sempre feia lloc a casa seva per a mi-; i a l'Aila de Arana, qui encara que sigui des del País Basc, ha aguantat el procés del Treball i sempre ens dóna temps quan hi pugem. Per últim i no menys important, a la meva parella, que ha viscut de primera mà tots els bloquejos, crisis, problemes i totes les alegries que m'ha donat aquest estudi i sempre ha aconseguit que seguís endavant, més valenta i més forta. Eskerrik asko, Oier. Moltes gràcies a totes les persones del meu voltant que m'han ajudat i m'han fet millorar.

La Capella de Sant Rafael de l'Institut Mental de la Santa Creu (Barcelona): estudi històric i arqueològic.

RESUM

L'interès del següent estudi és divulgar la informació recopilada, a través d'una anàlisi de caire hol·lístic sobre la història i les característiques arquitectòniques de la Capella de Sant Rafael, vinculada a l'Institut Mental de l'Hospital de la Santa Creu, a Nou Barris (Barcelona). L'edifici, que actualment ocupa la Seu del districte, continua sent un edifici important dins la quotidianitat del barri, tal i com va ser la capella, paper que ara es reivindica degut al seu estat d'abandonament des de la seva clausura el 1986.

Paraules clau: Arqueologia de l'Arquitectura; Institut Mental de la Santa Creu; Capella de Sant Rafael; Barcelona; Patrimoni Local.

The Chapel of Sant Rafael of the Institut mental de la Santa Creu (Barcelona): historical and archaeological study.

ABSTRACT

The central interest of the following study is to turn the compiled information into a public matter, mainly through a holistic analysis on the Chapel of Sant Rafael's history and its architectural features, which are deeply bonded to the Mental Institute of the Hospital de la Santa Creu, in Nou Barris district (Barcelona), currently hosting the district offices. Thus, it continues being a relevant building within the area's daily life, as it had been the Chapel's status. This relevant role is openly claimed in the current paper due to its abandonment and neglect since its closing, back in 1986.

Key words: Archaeology of Architecture; Institut Mental de la Santa Creu; Chapel of Sant Rafael; Barcelona; Local Heritage.

Índex

1. Introducció	5
2. Metodologia	6
PART I: EVOLUCIÓ I CONSTRUCCIÓ	
3. Ubicació	8
4. Context	9
5. L'Institut Mental de la Santa Creu	10
5.1. Arquitectura i Disposició General	
5.2. El Salto del Lobo	
6. La Capella	13
6.1. Construcció	
6.2. Arquitectura	
6.3. Funció	
6.4. Amortització	
6.5. Què va passar després?	
PART II: ESTAT ACTUAL DE LA CAPELLA DE SANT RAFAEL	
7. Exterior	19
7.1. Façana Principal	
7.2. Façana Lateral Esquerra	
7.3. Façana Posterior	
7.4. Façana Lateral Dreta	
8. Material Constructiu	30
9. Tècniques Constructives	32
10. Anàlisi Estilística	32
10.1. Arquitectura Historicista	
11. Interior	37
11.1. Organització espacial	
11.2. Elements a conservar	
PART III: RESULTATS I CONSLUSIONS	
12. Resultats de l'Estudi	40
13. Conclusions	45
14. Bibliografia	48
ANNEX 1: Imatges	51
ANNEX 2: Plànols	
ANNEX 3: Vidrieres	

1. INTRODUCCIÓ

Els motius que m'han portat a realitzar aquest treball són molts. Sempre he viscut a Nou Barris, però la seva història ha estat desconeguda per a mi fins fa gairebé dos anys, quan vaig començar a col·laborar amb el Grup d'Història de Nou Barris, què ja porta més de 20 anys duent a terme activitats, recerca i dinamitzant el barri a través de la seva història i el patrimoni. Gràcies a ells he pogut accedir a molta informació aquí exposada, ja sigui pel seu Arxiu o per contactes del Grup.

Tot i que no coneixia molt el barri, sempre que passava pel carrer de Marie Curie, per anar al parc, a la biblioteca o a la Seu del Districte o de passada al mercat, veia la capella de Sant Rafael, de la qual en desconeixia el nom, i tot el què implicava. Però des de ben petita sempre l'he vista abandonada, i la meua mare sempre em deia que li feia pena, que segur que «n'hi havia moltes històries sense explicar dins d'aquesta església abandonada tan bonica». I no s'equivocava pas: ella sempre m'ha motivat a veure la història des de la perspectiva de les persones i no dels fets, per això, per a mi, és imprescindible l'arqueologia. A vegades preguntava per la capella, però ningú em sabia dir res en concret. En els últims anys cada cop escoltava, llegia o veia més gent queixant-se de l'estat en què es trobava, explicant que allà s'hi van casar, o que se'n recordaven quan anaven a fer missa i anècdotes diverses.

A mesura que avançava dins el grau d'arqueologia m'anava fent conscient del valor que podria posseir aquest edifici i en el moment de fer el present Treball, després de canviar d'idea molts cops; doncs dubtava entre fer-ho sobre la masia de Can Valent, també un edifici abandonat a la seva sort just al costat de casa meua, o bé sobre la capella en qüestió. El què va fer que em decidís per la capella van ser diversos rumors i una notícia: anaven a rehabilitar la Capella de Sant Rafael. Probablement per tornar-la obrir al culte, ja que actualment és propietat de l'Arquebisbat, tot i que els terrenys siguin propietat de l'Ajuntament.

Després de moltes negociacions, falsos rumors i moltes queixes es va arribar a un acord i un despatx d'arquitectes va començar el projecte. Davant d'aquesta situació vaig decidir-me: no podia deixar que es perdessin totes aquelles històries que el propi edifici podia explicar; tota la informació que podia aportar a través de l'arqueologia i que no podrien fer-ho altres ciències. Perquè l'arqueologia, tal i com jo l'entenc, és l'estudi de les restes materials per a interpretar les societats del passat i del present, i els edificis són la resta material més òbvia i tangible de totes.

La meva intenció d'aplicar els mètodes de l'arqueologia de l'arquitectura es van veure frustrats en no tenir les eines necessàries, ni el temps, ni l'extensió tot i disposar de les diferents anàlisis i la documentació gràfica. Aquestes, tot i no ser tan completes com m'haurien agradat, són suficients per poder començar a conèixer l'edifici històric.

Però, aquest treball és només una petita part de l'estudi que s'hauria de dur a terme, i espero que aquestes pàgines despertin la curiositat, com a mi em la va despertar veure una capella en runes al bell mig d'un mar d'habitatges moderns. I, així, que altres persones, amb més coneixements d'altres disciplines, més recursos i amb molta motivació, continuïn la feina que jo he començat.

Entre els objectius d'aquesta investigació es distingeixen un de general i quatre de particulars. Com a objectiu general, davant una imminent intervenció, fer una anàlisi de caire hol·lístic sobre la història i les característiques arquitectòniques de la Capella de San Rafael vinculada a l'Institut Mental de l'Hospital de la Santa Creu, al districte de Nou Barris (Barcelona). Per poder arribar-hi, s'assoliran els objectius específics:

- i. Realitzar un correcte registre gràfic de l'edifici, adequat a la metodologia emprada.
- ii. Identificar, ordenar i datar les etapes de vida de la capella.
- iii. Diagnosticar afectacions, patologies i problemes de l'edifici històric.
- iv. Estudiar l'espai construït des d'un punt de vista estructural, funcional i simbòlic.

2. METODOLOGIA

L'estructura que s'ha dissenyat per a aquest estudi consisteix en una primera part de recerca de fonts documentals primàries i secundàries, per a poder establir una base històrica i així, començar la investigació i poder contrastar la informació posteriorment.

A la segona part, s'aplica una metodologia pròpiament arqueològica, en aquest cas inspirada en l'arqueologia de l'arquitectura. Primerament, es farà mitjançant l'observació directa de l'objecte d'estudi i la seva documentació gràfica, que en aquest cas serà mitjançant fotografies, croquis i plànols, així com qualsevol altra informació consultable que inclosa als Annexos.

Seguidament, aquesta informació gràfica s'ha procedit s'ha analitzat segons la metodologia arqueològica, tot destacant la capacitat de reconèixer elements de diverses etapes o fases de la vida de l'edifici històric per les seves característiques

cronotipològiques, elements dissonants amb la resta de la construcció, i així entendre les relacions entre aquests. Tanmateix, també es referiran els canvis de funcionalitat, la consulta de documentació prèvia a la data d'execució del treball, així com també s'identificarà, s'ordenarà i es dataran els elements per a poder establir una estratigrafia. Gràcies a això s'explica la vida de l'edifici i, en conseqüència intrínseca, de les societats que van provocar els canvis esmentats.

PART I:

LA CAPELLA: CONSTRUCCIÓ I EVOLUCIÓ

3. UBICACIÓ

Actualment, la capella de Sant Rafael es troba situada a l'extrem nord de la ciutat de Barcelona en una situació elevada, a l'actual districte de Nou Barris (Carrer d'Alsàcia Nº 1) i la seva referència cadastral és 0678516DF3807H0001UL (imatge 1). La capella es troba, segons el Pla Especial Integral de Protecció del Patrimoni Arquitectònic de la ciutat de Barcelona (aprovat el 26 de maig del 2000), amb un nivell C de protecció, és a dir, es defineix com un Bé d'Interès Urbanístic (imatge 2). A principis del segle XX l'entorn on s'ubicaria l'Institut Mental de la Santa Creu (imatge 3) es presentava com una zona rural, amb vistes a tota la ciutat. Limitava amb la serra de Collserola a l'oest i els ferrocarrils de la línia del Nord i del l'Est, que el feien un lloc fàcilment accessible, però allunyat de la ciutat. En l'actualitat, l'envolten el passeig del Verdum, el passeig de Valldaura i la plaça de Karl Marx, pel cantó sud-oest el carrer de Mont-ral i el passeig Urrútia (ortofotos 1 i 2). Aquest indret al nord de Barcelona complia les condicions que el mateix Doctor Pi i Molist, impulsor del projecte de l'Hospital, havia imposat (PI I MOLIST, 1860).

Aquest entorn rural es definia per les masies properes (Ca N'Ensenya o ca n'Amell Gran, Can Carreres, la granja de Sant Genís, Can Masdeu i l'Hospital de leprosos de Sant Llàtzer), definint-lo com una zona de vinya, sent la major part propietat del mas de Ca n'Amell Gran, antic propietari de les terres. El latifundi comptava amb 50 hectàrees que l'Hospital de la Santa Creu va obtenir per construir-hi el conjunt hospitalari. Les masies s'encarregaven d'una part de l'abast del menjar del l'Institut Mental, a més de les produccions pròpies de les terres del recinte on els interns treballaven com a part del tractament de laborteràpia. De la mateixa manera, les granges de Sant Genís (emplaçada vora l'actual clínica infantil Stauros i Institut Collserola) també s'encarregaven de l'abastiment del menjar de l'Hospital, com els terrenys continguts al Camí de Sant Llàtzer fins a Can Masdeu i l'Hospital de Sant Llàtzer, que també formaven part dels espais on els interns hi podien treballar.

La necessitat de situar aquest nou conjunt manicomial en un indret fora del bullici industrial barceloní i amb prou espai van propiciar l'elecció dels llocs pobles Sant Andreu del Palomar i Santa Eulàlia de Vilapicina. A més, això va afavorir l'oportunitat de poder tenir terres per mantenir els malalts, part dels serveis mèdics i religiosos,

jardins per passejar; i alhora mantenir un ambient natural i reconfortant; i disposar de grans quantitats d'aigua, tenint en compte que la corrent higienista.

Així doncs, l'Institut Mental de la Santa Creu es formava com un indret autosuficient que, juntament amb els honoraris que pagaven les famílies dels interns i la beneficència, podia oferir tractaments mèdics moderns i morals als seus pacients (COMELLES 1997, 2005).

A mode de testimoni de l'antic manicomi, al nomenclàtor municipal roman l'actual carrer del Doctor Pi i Molist al mateix traçat del camí que donava accés a la porta principal de l'edifici.

4. CONTEXT

L'Institut Mental de la Santa Creu data de finals del segle XIX i principis del XX. En aquesta època a Barcelona hi tenia lloc un creixement urbanístic i demogràfic com mai s'havia vist abans a la ciutat, impulsat per la Segona Revolució Industrial. Aquesta va comportar un augment demogràfic dins el recinte emmurallat que era la ciutat, tant per part d'emigrants provinents del camp com d'altres llocs de la Península Ibèrica. Aquest augment comportava, entre d'altres problemes, afeccions de salut. La salubritat de la ciutat era encara més escassa: no hi havia espai dins l'antiga ciutat i es va d'haver d'obrir les muralles i crear l'Eixample (Pla Cerdà de 1860).

En aquest context històric i geogràfic es trobava l'Hospital de la Santa Creu (imatge 4), que s'ubicava al barri del Raval, al carrer de l'Hospital, dins muralles i en una zona industrialitzada i poc higiènica, no gaire propícia per a un hospital. Aquest era l'únic que donava assistència pública a les persones denominades '*folls*' és a dir les persones amb malalties mentals o discapacitats psíquiques, en unes condicions deplorables i denunciades moltes vegades. Per tal de millorar les condicions de vida dels malalts mentals i dels seus cuidadors, coneguts com "pares de boigs i mares de boges", es van publicar les Constitucions referents als '*malalts mentals*' de l'any 1756. Tot i que era una millora en el tracte dels pacients, més humà i just, encara estava oficialment reconegut i aprovat el càstig amb grillons, gàbies i altres sistemes reclusius, però ja se l'havia regularitzat mitjançant la notificació prèvia al Prior i l'Administració (COMELLES, 2005; MARTÍN, 2010).

Va ser durant aquest període de creixement de la ciutat i nous avenços al camp de medicina, més científica i higienista, que la Molt Il·lustre Administració de l'Hospital de la Santa Creu (MIA)¹ es va plantejar construir un nou edifici². S'hi va posar la primera pedra el 18 de gener de 1902 i al 1930 s'inaugurà amb el nom de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, en homenatge a Pau Gil, benefactor del nou edifici.

El 3 de juliol de 1885, el Doctor Pi i Molist (1824-1892) (imatge 5) és nomenat director del servei d'orats de l'Hospital de Sant Pau. És ell qui, amb l'objectiu de millorar la vida dels pacients del seu departament, realitza diferents reformes que, tot i així, no van ser suficients. D'aquesta manera neix el "poema de la seva vida professional", tal i com el mateix Doctor va anomenar a l'Institut Mental de la Santa Creu que s'havia de construir per acollir als pacients ingressats al departament d'alienats de l'antic hospital (PI I MOLIST, 1889).

5. L'INSTITUT MENTAL DE LA SANTA CREU

En aquest context històric del segle XIX a Barcelona, amb un creixement urbanístic espectacular, la Revolució Industrial en plena intensitat i les seves conseqüències ambientals, neix la psiquiatria a Catalunya.

Antigament, els interns de qualsevol departament d'orats no eren considerats malalts, sinó criminals forçats a realitzar tasques de tot tipus. Amb la Revolució Francesa (1789-1799) aquesta concepció de l'alienat va canviar gràcies als nous ideals d'aquest canvi (*"Liberté, Égalité, Fraternité"*). Philippe Pinel (1745-1826) va tenir una gran repercussió en aquest camp, defensant la recuperació dels malalts mitjançant un tractament moral, eliminant els sistemes de càstig i repressió fins aleshores emprats i normalitzats. Fou ell qui establí diferents categories³ segons les seves observacions directes (*malenconia, mania, demència i idiotisme*), constituint així una ciència mèdica dedicada a l'estudi d'aquest tipus malalties i trastorns.

---

¹ La Molt Il·lustre Administració (MIA) és una institució creada a partir de la fundació de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (com a resultat de la fusió dels sis antics hospitals de Barcelona) formada per representants de la ciutat i de l'església.

² El nou edifici va ser obra de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner (1850-1923) amb escultures de Pablo Gargallo (1881-1934).

³ Les categories establertes per Philippe Pinel s'exposen al seu *Traité Médico-philosophique sur l'aliénation mentale*, 1881.

La medicina catalana va ser molt receptiva a aquestes noves idees, essent el Doctor Emili Pi i Molist (1824 - 1892) un dels seus receptors. A partir de llavors, es constitueixen dos tipus diferents d'hospitals pel guariment de les malalties mentals. Un serà depenent de la caritat i beneficència els quals, enlloc d'aplicar-hi tractaments per a la curació, seran espais de contenció del malalt on s'utilitzaven els pacients com a mà d'obra per a l'autogestió del centre (agricultura, artesania, serveis, etc.), com si aquestes activitats formessin part del tractament de laborteràpia. El personal no era el més preparat i moltes vegades no estava format per metges psiquiàtrics. Per això, molts pacients se'ls tractava com a "incurables" i no se'ls diagnosticava una malaltia en concret amb el seu tractament específic. A més, l'espai on vivien el centenars de malalts tenia una higiene deficient i la mateixa arquitectura de l'edifici tancava i aïllava als pacients, creant ambients sense llum que afavorien el seu malestar.

D'altra banda, hi havia uns centres denominats *cases de repòs* amb serveis segons si eren de primera, segona o tercera classe. Eren centres de luxe, on es pagaven tot tipus de comoditats, fins al punt d'anunciar-se amb catàlegs. Pretenien ser centres de desenvolupament de la ciència psiquiàtrica, basats en principis humanistes de Pinel i Esquirol⁴, el tractament moral de la bogeria, segons el qual s'entenia aquesta com una pertorbació del cervell per raons socials, educatives, d'higiene o d'alimentació. Aquestes cases de repòs garantien una curació amb personal preparat i especialitzat.

Com s'ha esmentat anteriorment, l'Hospital de la Santa Creu va plantejar la construcció d'un nou edifici, però no contemplava un *Departament de Maniàtics*. Aquest va ser encarregat al Doctor Pi i Molist. Al mateix temps que s'anava creant el nou projecte que acabaria configurant-se com l'Institut Mental de la Santa Creu, es van crear altres centres (quadre 1) per a *alienats* com la Torre Llunàtica (1844), el Manicomi de Sant Boi (1854), el Frenopàtic de Les Corts (1863), Nova Betlem (1873), o l'Hospital Pere Mata (1896). (SÁNCHEZ-MORENO, 2016).

L'Institut Mental de la Santa Creu pretenia ser una combinació dels dos models esmentats prèviament. D'una banda, un centre públic, amb les comoditats i atenció mèdica dels privats però que, a la vegada hi poguessin conviure persones amb malalties mentals de totes les classes econòmiques i socials. Per garantir la qualitat tècnica de les noves dependències pels malalts mentals, Pi i Molist va viatjar durant dos anys amb l'arquitecte Josep Oriol i Bernadet (1811-1860) per visitar els millors

---

⁴ Jean Étienne Dominique Esquirol (1772-1840) va ser metge alienista a França, va treballar juntament a Philippe Pinel a La Salpêtrière, on va ser deixeble d'aquest. Va ser el precursor de formalització de la reglamentació psiquiàtrica a França. (J. AZTARAIN: *El cuerpo teórico de la psiquiatria de la ilustración*)

hospitals per a persones amb discapacitats psíquiques d'Europa, com ara la Colònia d'Orats de Gheel (Bèlgica), La Salpêtrière (París) o Bedlam (Londres), entre d'altres (PI I MOLIST, 1860: XI-XV; 1885: 11-12; 1889: 19-20). La intenció d'aquests viatges era no caure en la repetició de defectes d'aquests i poder crear un recinte capdavanter pel que fa a la ciència mèdica psiquiàtrica a Catalunya i Europa.

L'any 1859 l'arquitecte va lliurar els plànols, però per diferents problemes polítics i administratius no va ser fins el 1885 que s'inicià la construcció, moment en que l'arquitecte ja era mort. Les obres les van continuar Josep Artigas (1839 - 1912) i Elias Rogent (1821 - 1897). El centre fou el més modern i complet en el moment en què va ser projectat, però no quan es va posar en ple funcionament ja al 1915.

5.1. Arquitectura de l'edifici i disposició general

El nou manicomi amb 545 metres de llarg i 240 metres d'amplada ocupava 122 hectàrees, estava dissenyat per encabir 700 pacients. (PI I MOLIST, 1856) sent un dels hospitals per a malalts mentals més grans de Barcelona de l'època, el primer en aquesta zona. Constava de dotze pavellons perpendiculars a les dues crugies⁵ que el creuaven de punta a punta, creant 11 patis interiors, dos més en ser construïdes les cel·les d'aïllament, a ambdós extrems en forma de semicercle.

Així doncs, es poden diferenciar fàcilment tres cossos:

- a) Cos Central (verd en la imatge 6): conté quatre pavellons centrals (dos administratius, un de dones de 1a classe i un d'homes de 1a classe), més llargs que la resta on s'establí l'administració i el personal mèdic, i era també lloc de rebuda dels nous pacients. Aquest mateix eix es situava la capella, annexada mitjançant un semicercle als dos pavellons centrals. Aquesta posició arquitectònica ubicava l'església dins l'eix principal del poder del centre hospitalari. Al pati esquerre hi havia la sala d'autòpsies i el petit habitatge, conegut com el *xalet*, que una de les internes es va fer construir per a ús personal.
- b) Lateral Esquerre (rosat en imatge 6): quatre pavellons més, l'últim d'aquests, més llarg que els altres, on residien les dones. Com més allunyat del cos central, més perillós era el cas a tractar fins arribar a l'extrem de les cel·les d'aïllament, no incloses a les idees del Doctor Pi i Molist.
- c) Lateral Dret (groc en imatge 6): quatre pavellons més, en aquest cas d'homes i també disposava de cel·les d'aïllament semicircular a l'extrem.

---

⁵ Crugia: espai comprès entre dues parets mestres. (Termcat)

5.2 *El Salto del Lobo*

A més de les esmentades característiques del conjunt arquitectònic, cal parlar també de la tanca invisible que emmarcava el seu perímetre, emprant per aquesta ocasió la tècnica anomenada “salto del Lobo”. El salto del Lobo (imatge 7) és un sistema de seguretat inspirat en els sistemes de fossat dels castells de l'Edat Mitjana que es va posar en pràctica a diferents recintes penitenciaris i manicomials durant el segle XIX. Aquest sistema es caracteritza per no ser obvi a simple vista, creant una il·lusió de falsa llibertat, fent que els “reclusos” no es sentissin com a tals (PI I MOLIST, 1889; SÁNCHEZ-MORENO, 2016).

En el cas de l'Institut Mental, aquest sistema es trobava més enllà dels terrenys habitualment treballats pels pacients (imatge 8). Cal dir, però, que les propietats de l'Hospital de Sant Pau s'estenien des del cementiri de Sant Andreu (actual carrer de l'Escultor Ordóñez) fins a la serra de Collserola (vora les masies actuals de Can Mas Deu o Can Rius), antigues terres de Ca n'Amell Gran. El límit del recinte, és a dir, aquest sistema de seguretat, es trobava camuflat rere horts i jardins, aprofitant la pendent el mur de tanca era invisible des d'on es duia a terme l'activitat quotidiana.

6. LA CAPELLA DE SANT RAFAEL

La capella de l'Institut Mental de la Santa Creu no ha estat subjecte de gaires estudis ni se li ha donat el valor que actualment se li comença a percebre i que el present treball defensa. En molts casos, com al Catàleg de Patrimoni Arquitectònic, es troba inclosa en el conjunt de l'Institut Mental i per tant la informació que es dona no és pròpiament de l'església. Ha estat una mena d'edifici invisible, com també ha passat amb la història de l'Institut Mental o amb el doctor Pi i Molist dins la història de la medicina o la psiquiatria. Avui dia hi ha tot un procés reivindicatiu dels papers de tots aquests dins l'evolució del propi districte municipal de Nou Barris.

L'església forma part del cos administratiu doncs al Prior se li havia d'informar de tot el què passava a l'Institut Mental. A més, tot el cos de germanes i germans, i el cuidador denominat “*pare i mare de boigs i boges*”, s'encarregaven de tenir cura dels pacients. Aquest equip assistencial formava part del cos eclesiàstic, sent la figura del Prior dins la col·lectivitat dels malalts mentals imprescindible, ja que la bogeria s'entenia com el símptoma clar d'un desviament moral, però només amb l'ajuda de Déu era possible una curació completa, com s'ha explicat anteriorment per justificar històricament la

necessitat del tractament moral. També, dins el context del segle XIX i principis del XX, la devoció cristiana era important per esdevenir un bon membre de la societat.

6.1. *La Construcció de la Capella*

La capella va ser projectada per Josep Oriol i Bernadet als plànols de 1859, tot i que està datada en l'any 1907 (RUBIO, 2012). Dins de l'edifici es troba una làpida commemorativa a la memòria del doctor Pi i Molist i la seva dona, Antònia Bacigalupi que diu “*su viuda Antonia Bacigalupi erigió esta iglesia*” amb data de 13 de juliol de 1894 (imatge 9). Bacigalupi va fer diverses donacions: una part d'aquestes, els seus hereus i marmessors la van invertir en acabar la construcció de l'església i tres pavellons dels homes del sector de Beneficència i pacients de 3^{era} classe.

Tot i que no queda clara una data concreta de construcció, se sap que no es va començar a construir abans de 1885, quan es col·locà la primera pedra de l'Institut Mental. Al 1894 segurament ja es trobava gran part acabada o ja terminada; sinó, no seria lògic col·locar la làpida commemorativa. A més, els marmessors distribuïren part de l'herència d'Antònia Bacigalupi per acabar l'obra religiosa. Per tant, es troben en una situació poc clara les dates de construcció i fa pensar en diverses fases de construcció. Aquesta hipòtesi es podrà corroborar mitjançant l'estudi arqueològic dels paraments.

6.2. *Arquitectura de la Capella*

La capella es compon de tres volums (imatge 10):

- a) Atri d'accés: amb el porxo semicircular amb arcades, que connectava amb la resta de l'edifici, cadascun dels braços del semicercle de la porxada donava a un dels pavellons de cada sexe. Seguidament es troba els dos accessos al cor, un a cada costat (dones i homes). A l'interior es troba una pre-nau, separada de la nau per una porta corredissa de fusta. Als costats d'aquesta pre-nau es trobaven les sales d'urgència per si hi havia cap problema durant el culte, pensant en les persones amb epilèpsia⁶. El cor es troba situat just a sobre de l'entrada principal.
- b) Naus: el cos central es compon interiorment de tres naus longitudinals, on assistien els pacients més tranquils (PI I MOLIST, 1860). La nau central es presenta com la més gran i amb una diferència d'alçades amb les laterals, així

---

⁶ Tal i com explica el propi Pi i Molist al *Proyecto Médico-Razonado* (1860): *Se reservará un lugar apartado para los epilépticos, a fin de que si son acometidos de un paroxismo de su neurosis, puedan los asistentes sacarlos de la Capilla con prontitud,[...]*

com les torres, una a cada costat, tant a la façana anterior com a la posterior. Els sostres es presenten amb volta de maó pla d'arc a carpanell⁷, i la nau central amb volta de mocador sobre les laterals o secundàries. El canvi d'alçades entre la nau central, les laterals i les torres permet obrir finestres als laterals, decorades amb vitralls de plom i vidre amb personatges bíblics. La nau central acaba en absis sobre el presbiteri, on es situa l'altar major, a sobre d'uns esglaons, i les escales ambdós costat pel personal religiós, així com les d'accés al cor, a les que es podia accedir des de fora directament.

- c) Els campanars (imatge 11), situats a la façana posterior als laterals del presbiteri, són els cossos els més alts de l'edifici. Només hi podia accedir el personal religiós. A la planta baixa es trobaven els utensilis per a les celebracions així com les vestimentes. Des d'aquí s'accedia a les escales de cargol cap a les sales del campanar. La primera planta eren dependències privades, i des d'aquestes sales amb una escala de volta s'accedia a les maquinàries de les campanes. Les cobertes de les naus laterals i la porxada són planes, la de la nau central és a dues aigües i les dels campanars a quatre aigües. (FOLCH, 1985; LÓPEZ, 2012)

6.2.1. Característiques i estil

Es tracta d'una construcció simple d'estil historicista neomedieval i la resta del conjunt manicomial és neoclàssic, característic del segle XIX i principis del XX. L'arquitecte Elias Rogent i Amat (1821 - 1897) és un dels principals arquitectes del neomedieval a Catalunya. Ell és un dels arquitectes que va portar les obres juntament amb Josep Artigas (1839 - 1912).

6.2.2. Material constructiu

El material constructiu emprat és el maó i en una de les teules es pot observar el segell de fàbrica (imatge 12). Per a crear murs de càrrega s'emprà el maó i la pedra, i per a les voltes i els arcs, el maó pla. Les bigues i altres elements de suport així com les gelosies són de metall. Aquest apartat es desenvoluparà amb més detall a l'Apartat 8 Material Constructiu.

---

⁷ Un 'arc a carpanell' és un arc que té menys alçada que la meitat de la seva llum (Termcat)

6.3. Funcionalitat

La funció de la capella dins l'Institut Mental de la Santa Creu era el de donar suport espiritual als pacients, però també, a totes les persones que hi convivien, així com veïns propers a mesura que es va conformar el barri. Per això, la seva situació arquitectònica dins el conjunt del Mental és clau. Reflectint això, s'abraça a la estructura principal mitjançant dos braços (porxada) en forma de semicercle: cadascuna de les extremitats s'agafa al primer pavelló d'homes i dones, ja que aquest era l'únic espai comú d'ambdós sexes. Actualment, encara hi ha membres del veïnat que recorden baptismes, bodes i comunions, tal i com recull Mercedes Hidalgo al bloc *El Memorial del Mental*, per l'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris⁸.

Segons l'*Elenco de 1921* es celebraven:

«Todos los primeros domingos de mes, exposición del santísimo sacramento. Día de la purificación: bendición de candelas. Mes de marzo durante la misa, se reza el mes en honor de San José. Mes de mayo, ídem. Semana santa. Bendición de palmas y demás oficios correspondientes a ellas. Corpus procesión por el claustro. Junio se reza mes dedicado al Sagrado Corazón. Octubre rosario con exposición de s. d. m.»

A més, cada any es feia una missa en honor del doctor Pi i Molist.

6.4. Amortització

La crisi de l'Institut mental també va afectar a la Capella. Durant la dècada de 1930 molts terrenys que ocupava l'Institut Mental de la Santa Creu van ser llogats o amortitzats i amb la II República es va transformar en un centre privat, lliure del factor religiós, tot això amb una ocupació per sobre dels seus límits: més de 700 malalts que va augmentar durant la Guerra Civil. Durant la dictadura franquista, el poder eclesiàstic va tornar a dominar el panorama mèdic psiquiàtric. (COMELLES 2005, SÁNCHEZ-MORENO 2016)

Pels volts de 1960, es va iniciar la urbanització de tota la zona i la creació d'edificis d'habitatges al voltant del manicomi. Això suposava deixar de ser un entorn privilegiat, fora del bullici de la ciutat, deixar de ser un entorn rural, tot i que encara no es podia comparar amb altres zones més cèntriques de la Ciutat Comtal. Així doncs, les terres que envoltaven l'Institut Mental ja no eren pas passejos enjardinats i horts. Poc a poc, els tractaments i el personal del centre anaven empitjorant i el sorgiment d'altres

---

⁸Bloc *El Memorial del Mental*, de Mercedes Hidalgo on es pot consultar la memòria oral dels veïns recollida per ella mateixa: <http://memorialdelmental.blogspot.com.es/>

models psiquiàtrics (SÁNCHEZ-MORENO, 2016: 21) i la construcció d'altres pavellons per part de l'Hospital de Sant Pau va fer que la metodologia de l'Institut Mental de la Santa Creu quedés obsoleta. La crisi econòmica que va arrossegar des dels seus inicis va arribar al seu punt àlgid i, després d'enderrocar pavellons per a la construcció de pisos, va haver de tancar al 1987.

L'església, però, va continuar en funcionament fins el 1998, quan es va traslladar el culte a un edifici disposat per a aquesta funció a pocs metres i on encara avui se'n duu a terme.

6.5. Què va passar després?

Una vegada tancat l'Institut Mental i desmantellades les seves instal·lacions, l'Ajuntament de Barcelona adquirí els terrenys i decidí rehabilitar aquest espai com a la nova Seu del Districte, districte acabat de formar amb el nom de Nou Barris, que abans formava part de la vila de Sant Andreu del Palomar.

La capella encara es seguí emprant, tal i com s'ha dit, fins el 1998. A la vegada, s'impulsa el pla urbanístic d'aquesta zona, on s'ubicarà el Parc Central de Nou Barris, acabat el 2007 quan guanya el premi internacional *UrbanLandscapeAward*. (LÓPEZ, 2012)

Aquest parc transforma els voltants de la Capella, el Mental, les masies de Can Carreras i Ca n'Amell xic, en una zona verda. Can Carreras es troba situat en mig d'una àrea infantil i un llac, el mas de Ca n'Amell xic es va transformar en el Casal de Joves, però la capella va quedar abandonada, rere el mercat de la Guineueta (al passeig de Valldaura) i l'actual seu del districte (Plaça Major de Nou Barris). La capella s'havia quedat al *carreró del darrere* de dues vies principals: un lloc poc transitat al carrer de Marie Curie, que just trenca la porxada semicircular que l'unia al manicomí. A més, amb la urbanització d'aquest espai, caracteritzat per salvar les diferents alçades amb pendents, la planta baixa de la part anterior de la capella queda semi soterrada. No es va preveure cap mena de perímetre de protecció, ja sigui pel valor intrínsec de l'obra o per facilitar un futur ús d'aquest espai. S'interpreta doncs, que el plantejament del Parc central de Nou barris preveia l'enderroc de la capella, ja que tracta aquesta zona com si no existís el bé patrimonial.

Al llarg d'aquests últims anys s'han presentat diferents projectes, cap d'ells aprovat (ProNouBarris, S.A., 2011). També ha sofert diferents actes vandàlics, escenari de pirotècnia durant festes del barri, incendis, saquejos, destrosses del mobiliari restant

que han col·laborat a la ràpida degradació de l'edifici (imatges 13 a 16) juntament amb altres factor de caire no antròpic que s'explicarà més endavant.

Al 2016 es va fer pública la intenció, per part d'Ajuntament i d'Arquebisbat de rehabilitar la capella per reobrir el culte.

PART II:

ESTAT ACTUAL DE LA CAPELLA DE SANT RAFAEL

En aquesta segona part del treball es tractarà l'estat actual de la Capella a través de la observació directa. Per a fer-ho s'ha dividit l'estudi entre interior i exterior, amb la intenció de poder realitzar una anàlisi més exhaustiva de les seves característiques i elements. Primerament es realitza una descripció de l'exterior de l'edifici i els seus voltants més immediats per poder comprendre les seves patologies i canvis urbanístics a nivell local per finalment entendre el valor de l'obra. Seguidament es continua el procés amb les tècniques constructives aplicades, una anàlisi estilística en context amb les corrents de l'època, autors i altres edificis relacionats.

7. EXTERIOR

La descripció s'efectua començant per la façana principal, seguida de lateral esquerra, després la façana posterior i per últim, la lateral dreta. Els elements es descriuen començant pels inferiors vers els superior. A més de discernir entre els diferents cossos que la componen, es distingeix entre els elements propis de l'edifici i els elements que són conseqüència de l'abandonament, problemes estructurals, de material o de tècnica, amb l'objectiu de poder realitzar una anàlisi de les afectacions i patologies per tal de poder suggerir una proposta de futur conseqüent.

7.1. *Façana Principal*

Aquesta façana (imatge 17) correspon a l'entrada principal de la capella que s'ubicava darrere del pati central de l'Institut Mental de la Santa Creu. Es trobava adherida a l'edifici mitjançant la porxada semicircular. Es distingeixen, per una part la porxada parcialment enderrocada, amb l'atri d'accés, i per l'altra, la part superior del cos central amb les torres davanteres adherides. Al fons es veuen les teulades de les torres del campanar.

7.1.1.Descripció

Imatge 17: vista frontal de la façana principal al 8 de febrer de 2017.

L'atri d'accés és una porxada semicircular que consta de 6 arcs de mig punt, més mig arc dels dos lateral construïts a base de maó pla. Aquests arcs tenen una llum de 4.97 m i oscil·len entre els 3 i els 3.10 m de sagita (vegeu Annex 2).

El lateral esquerre es troba trencat i es pot observar el material constructiu de pedra i maó, així com part del sostre que va caure el passat desembre de 2016, que permet observar la tècnica constructiva d'aquesta terrassa. Al fons encara hi roman la porta de fusta que donava accés directe al cor de l'església per al personal religiós i part del sistema elèctric. Els tres arcs centrals són, en realitat, paret on es pot observar part de la pedra sota el revestiment del cinquè arc que confirma que ja eren així abans de ser la capella abandonada. Tot i això, hi ha diverses fases del tapiat d'aquesta zona.

Els semicercles superiors a cada arc, de maó, el ciment de forma quadrangular a l'arc central, l'antiga porta d'entrada a l'atri, i posteriors arrebossats de petites zones concretes. Aquest part correspon a l'atri d'accés que utilitzaven els malalts psiquiàtrics i està constituïda per l'entrada a la part interior, mitjançant una porta cada lateral. Igual que a la part esquerra, la dreta també té una porta, actualment tapiada, que dóna accés directe al cor. El límit dels murs per aquest costat estan revestits i arreglats.

La cornisa actualment està coberta per una xarxa de protecció, però en imatges del 2012 s'hi pot observar com falta un tros de mur a sobre del cinquè arc. Les tres canonades visibles són actuals, de plàstic, pintades del color de la façana. Tota la porxada es troba arrebossada i pintada.

Seguidament, la part superior d'aquesta façana consta de tres cossos estructuralment diferenciats però visualment units (imatge 18):

- El cos central, del qual s'observa la teula a dues aigües i el rosetó.
- Les dues torres laterals que donaven accés interior al cor amb el sostre pla a una alçada inferior es componen de dues finestres encabides en arcs de mig punt, la lateral més estreta que la que dona a part més central.

Es poden diferenciar les dues estructures per la separació mitjançant la decoració que es fa amb pilastres decoratives, les quals es presenten en la mateixa línia a les finestres.

Tota la façana està coberta per un estucat en fred.

7.1.2.Degradacions i/o afectacions

Les degradacions que s'han pogut observar i reconèixer són les humitats, les eflorescències, la pèrdua de revestiment i la d'elements, l'acumulació de terra, les esquerdes i tapiats (vegeu Plànol d'afectacions 1 a l'Annex 2).

El canvi més greu és la caiguda de part del sostre de la porxada esquerra. Aquest trencament va succeir entre el novembre i el desembre de 2016 i encara al maig de l'any següent, les runes no han estat netejades i no s'ha fet cap tipus d'intervenció (imatge 15).

Part del revestiment dels arcs de la porxada ha caigut i les eflorescències es multipliquen en igual mesura que les humitats, encara que és un procés lent. Les eflorescències apareixen en cristal·litzar les sals que normalment porta l'aigua en superfícies poroses com maons i teules, transportades moltes vegades per capil·laritats. És deguda a aquestes capil·laritats i a la porositat del material de construcció, a més de l'acumulació de terres per la construcció del Parc Central de Nou Barris, la degradació dels revestiments i les fissures que permeten una filtració de l'aigua molt més gran que no pas si aquests elements es trobessin en bones condicions. Comparant amb la documentació de 2012 (de López i Miralles, 2012) es pot comprovar un cert avenç d'aquestes últimes. Les humitats, en canvi, s'han expandit a la façana de la nau principal, prop del rosetó en direcció a ell. Se n'han

creat de noves, a partir dels claus de subjecció de la xarxa de protecció de les cornises.

Un aspecte positiu és que les esquerdes no s'han obert ni n'han aparegut de noves. Tot i així el nivell d'aquestes és alarmant, però no greu ja que es poden revertir o, en canvi, són superficials.

Cal destacar l'estat del rosetó (imatge 19), que tot i que no ha patit més degradacions greus des de 2012, sí que presenta un estat lamentable. La flor de vuit pètals representada en el rosetó presenta un d'ells totalment trencat, tapat amb fustes per a que no hi entrin coloms i altres animals. Quatre estan trencats en gran mesura i els tres superiors es conserven millor, però amb forats. El cercle central ja no hi és. El marc circular de vuit motlures presenta petites esquerdes al voltant.

7.2. Façana lateral esquerra

7.2.1.Descripció

Imatge 20: façana lateral dreta al 28 de gener de 2017.

Al lateral esquerre (imatge 20) es pot observar part de la porxada semicircular, enderrocada, de 6.66 m d'alçada. Seguidament, hi ha la primera torre quadrangular d'accés al cor, la qual ja té quasi 1 m soterrat, dels gairebé 13 m (12.55 m).

La primera planta consta d'una finestra (tapiada) de mig punt a 0.56 m de l'actual terra, sota la finestra hi ha, a mode d'ampit, un element decoratiu rectangular de 0.40 m d'alt. La finestra té un total de 2.62 m d'alçada més l'arquivolta de 0.40 m (3.42 m). Les impostes són capitells dòrics inserit de mig metre d'ample. I el motiu segueix delimitant horitzontalment la primera planta. Seguint en vertical hi ha una cornisa que separa la segona planta, decorada amb dentells. Aquesta segona planta fa uns 7 m d'alçada i es compon d'una finestra (3.84 m) de la mateixa tipologia que la finestra inferior (imatge 21), aquesta però, més complexa, amb escopidor i esqueixada de 0.25 m, mainell, frontó amb rosetó (0.49 m de diàmetre) i arquivolta. La imposta també segueix al llarg de la torre, com a la planta inferior i un petit sortint en la part inferior. I també consta de cornisa, actualment coberta per una xarxa, decorada amb dentells. La part superior presenta una diferenciació de l'acabat: està arrebossada però no pintada doncs està sense acabar.

La cantonada que connecta amb la façana de la nau lateral presenta decoració a la planta inferior de dos arcs de mig punt parcials, ampit i el vèrtex d'un frontó triangular, amb ressalt. La nau lateral del cos central presenta dues alçades amb sostre pla. El desnivell provocat per la construcció del Parc Central de Nou Barris fa que tingui gairebé 2 m de façana soterrada, tapant part de l'última finestra.

La planta inferior consta de tres finestres, totes tres tapiades, de mig punt exactament iguals a la descrita a la part inferior de la torre del cor. Encara s'hi pot veure part dels barrots de ferro, possiblement afegits anys després de la inauguració de la capella, ja que es pot veure com el revestiment és diferent en aquestes parts. Mostrant la divisió interior de la nau lateral s'utilitza el motiu abans citat a dalt, però complet a mode de contraforts (de 1.52 m i de 0.24 i 0.34 m als vèrtexs). La cornisa d'aquesta part també està coberta per una xarxa.

En un altre pla, està la façana de la part alta de la nau central. Caracteritzada per tres finestres de 4 m d'ample, dividides en dues per un mainell, totes amb vitralls, actualment en mal estat, representant cada apòstol (vegeu Annex 3). Entre finestra i finestra s'ubica una pilastra on descansa l'arquivolta de les finestres. Els mainells són plans, de 0.66 m, de forma rectangular decorats amb tres cercles en relleu i un frontó amb rosetó de 0.95 m de diàmetre. Cada obertura té 2.71 m de sagita i 1 m de llum, així com 0.50 m de les impostes (imatge 22). A sobre de cada intersecció de les arquivoltes hi ha un motiu decoratiu circular sobresortint d'uns 0.60 m de diàmetre.

Finalment la nau transversal i campanar amb uns 21.96 m d'alçada és la part més alta de l'església. Tot i que té cobert gairebé tres metres, es pot intuir que la finestra és

exactament igual que les altres d'aquesta primera línia visual. Un ampit rectangular a forma de decoració estaria totalment tapat pel desnivell creat amb terra per la construcció del Parc Central, així com part de la finestra tapiada. Per continuar la divisió visual també té una cornisa amb deu cartel·les, la què es compon exactament igual que la del cor, descrita prèviament. En un altre pla, s'observa la torre del campanar amb una finestra de 2.65 m amb 0.33 m d'ampit, dues columnes, una a cada costat a mode de pilastres que suporten l'arquivolta decorada amb una mena de mènsules. La cornisa, abans de la teulada a quatre aigües, té una decoració igual a la cornisa de la façana principal. Encara que no es pot observar fàcilment, es veu la intervenció d'estabilització a les arestes del campanar. Tota aquesta última part del campanar es troba actualment coberta per una xarxa.

7.2.2. Degradacions i/o afectacions

Les degradacions que s'han pogut observar i reconèixer són la ruptura d'elements, les fissures i esquerdes, eflorescències, humitats, brutícia, ennegriment del revestiment i la pèrdua d'aquest, males herbes, plantes de reduïdes dimensions, i les intervencions prèvies (vegeu Plànol d'afectacions 2 a l'Annex 2).

En aquesta façana l'element trencat és el cap del segon contrafort, presumiblement trencat a la vegada que part de la cornisa del seu voltant a l'hora d'extreure un arbre en aquesta zona, com es pot veure en el Plànol d'afectacions de 2012, a més del lateral de la porxada que es va haver de tallar per tal de construir-hi la carretera.

És alarmant també la gran quantitat d'esquerdes noves que hi han aparegut i com moltes fissures s'han fet més grans. Al voltant de la finestra superior de la torre anterior es poden observar com les esquerdes que ja hi eren s'han estès. De la mateixa manera, s'han difós a la finestra central de la planta baixa, per la seva part superior a l'arc de mig punt. La tercera finestra de la nau central presenta una esquerda vertical que travessa el rosetó ubicat justament sobre la clau de l'arc de mig punt fins al propi arc. Aquest mateix procediment s'ha donat a la finestra del pis superior del campanar.

Una intervenció que s'ha realitzat en els darrers cinc anys és l'eliminació de la vegetació de grans dimensions, si bé ha contribuït a la ruptura d'elements, l'aparició de fissures i les filtracions i les conseqüències d'aquestes. A la torre del campanar es registra una intervenció d'estabilització amb la finalitat d'evitar la ruptura vertical d'aquest element. Per l'estat i la tècnica l'execució de la intervenció podria ser de la dècada de 1970. Es tracta de dos nivells de tirans embeguts a l'estructura de maçoneria els quals s'atiranten des de les plaques metàl·liques d'ancoratge situades en les quatre arestes de l'estructura del campanar en la seva última planta.

El revestiment es presenta molt malmès i inexistent a molts llocs, com a la part superior de la torre davantera, gran part del campanar i cornises. A més, cal afegir-hi les humitats creades per les filtracions del terra, que per aquesta banda presenta un desnivell amb major potència a la part esquerra o zona posterior.

7.3. Façana posterior

7.3.1.Descripció

Imatge 23: façana posterior al març de 2017

El desnivell creat amb terra per la construcció del Parc Central de Nou Barris té una potència mínima de 2.79 m a l'extrem dret i una màxima de 3.04 m al centre.

La distribució visual es divideix segons els diferents cossos i les seves alçades, tal i com passa a les façanes laterals es crea una diferenciació mitjançant la decoració, en aquest cas cornises i sortints, que crea blocs horitzontals sense tenir en compte la profunditat ni la estructura interior. A primera alçada hi ha el bloc de tres finestres iguals que les de les façanes laterals d'aquesta primera alçada descrita prèviament. A la vegada aquest primer bloc es constitueix de quatre cossos: la nau central, amb una finestra de mig punt i dues finestres més a banda i banda a mode d'espitllera. Hi ha una finestra a cada lateral d'aquesta central, també a les torres del campanar i creuer, amb cornisa amb dentells i finalment l'espai del creuer o naus laterals, caracteritzat per un relleu bilobulat, semblant a la decoració de les cornises del campanar i la façana

principal, i que continua. Pel que fa a la forma sembla ser rectangular amb un arc en relleu sobresortint al centre, del qual també es veu només la meitat del detall.

La finestra central no està tapiada, doncs és una falsa finestra, i les altres dues sí que es troben tapiades. Tota aquesta primera part està coberta de vegetació del terra amb gespa. El segon bloc horitzontal es constitueix per tres plans diferents: a la part central hi ha la cúpula del presbiteri, franquejada per dos elements cilíndrics amb extrem cònic, a mode de petites torres, i una finestra d'espitllera com l'anterior, de 0.96 m de sagita. Finalment, en un últim pla es troba la façana i teulada a dues aigües de la nau central, que també s'observa a la façana principal.

La cúpula és una volta de quadrant d'esfera de 3.98 m de radi i més de 5 m d'amplada. Està tota coberta de petxines de ceràmica vidriada de color marró (imatges 24 i 25), de dimensions més reduïdes a mesura que s'acosta al cim. Les torretes cilíndriques d'uns 2.94 m d'alçada. La cornisa d'aquesta encaixa amb la línia de la imposta de les finestres de les torres del campanar, situades banda i banda d'aquest centre. La façana del cos principal per la seva part anterior és de dos aiguavessos, arrebossada i pintada de color marró clar, amb una cornisa senzilla i amb un motiu decoratiu circular a 0.75 m de la cúspide de la cúpula, de 1.01 metres de diàmetre i 1.25m d'alçada, a una profunditat diferent, emmarcada amb un sortint doble de 0.24 m. A la part més alta es troba emplaçada una petita creu. En total, comptant des de la cúspide de la volta són 4.71 m d'alçada.

Les finestres del cos de la torre del campanar en aquesta segona alçada són com les de la segona alçada de les façanes laterals: de mig punt amb mainell però sense rosetó a la part central de l'arc de mig punt que configura la finestra, ja que aquesta part no és una obertura sense tapiar, i amb suficient llum es pot veure a través d'aquesta les escales que pugen al campanar i part de la finestra situada a l'altre costat de la torre del campanar. L'espai de la nau lateral consta, com la part immediatament inferior, d'una decoració en relleu bilobulada i acabada en forma quadrangular i al centre disposa d'una creu de 4.63 per 1.90 m. Aquesta cara del campanar és exactament igual que les altres, descrites prèviament, amb 6.08 m d'alçada i la teulada a quatre aigües de 2.29 m.

Es pot observar clarament la simetria en aquesta façana, doncs les torres del campanar són exactament iguals a ambdues bandes i es pot reconèixer un eix central marcat pel vèrtex de la teulada. (imatges 30 a 32)

7.3.2.Degradacions i/o afectacions

Les degradacions que s'han observat i reconegut són la ruptura d'elements, les fissures i esquerdes, eflorescències, humitats, brutícia i ennegriment del revestiment i pèrdua d'aquest, males herbes, plantes de reduïdes dimensions i intervencions prèvies. (Vegeu Plànol d'afectacions 3 a l'Annex 2)

A la façana posterior un dels major mals que presenta és l'acumulació de terres que soterra gairebé tota la planta baixa per aquesta part, creant grans filtracions, humitats i caiguda de revestiment que provoca més filtracions i eflorescències a més de molsa a tota la zona inferior. L'ennegriment del revestiment s'ha estès per tota la primera planta dels campanars i la façana posterior de la nau central que, a més presenta una fissura a l'aresta, i també s'ha estès pels elements decoratius d'aquesta. Les humitats han contribuït a l'aparició de vegetació de la què, tot i que encara que aquesta es va retirar, el seu ritme de creixement hi és molt alt en aquesta part.

Des d'aquesta perspectiva es pot veure millor la intervenció d'estabilització a les quatre arestes dels campanars abans esmentada i que compleixen el seu propòsit.

7.4. *Façana lateral dreta*

La simetria de l'església fa que tant la façana dreta com la esquerra siguin iguals, però les afectacions que han patit no. La seva posició és diferent, el seu entorn, per tant també i aquí l'espai es veu reduït en comparació a la façana esquerra, la qual disposa d'una pendent amb gespa. A més es troba al costat de la vorera i via pública que connecta amb el passeig Valldaura i està envoltada d'edificis. Les conseqüències es desenvoluparan a l'Apartat corresponent.

7.4.1. *Descripció*

Imatge 26: Façana dreta al març del 2017.

Per aquesta banda la potència màxima de la pendent creada amb la construcció del Parc Central és de 2.99 m i una mínima de 0.26 m. Això vol dir que les tres últimes finestres es troben directament afectades.

Es pot diferenciar part de la porxada semicircular que donava entrada a l'església. En un primer pla, la torre d'accés al cor, i en el mateix però a l'altra punta, el transsepte, dins el mateix bloc horitzontal, delimitat visualment per la cornisa de dentells, la qual no es presenta en un pla més profund de la mateixa alçada, de les finestres de la nau lateral.

En una segona alçada (6.09 m) es discerneix a la mateixa profunditat de la torre d'escales al cor, el segon pis del transsepte. En un segon pla, la torre del campanar,

juxtaposada a la del transsepte i part de la sala d'entrada al cor, amb una finestra de mig punt amb mainell de columna circular. En un últim pla, a més de la nau lateral en una primera alçada, hi ha la segona amb les sis vidrieres.

En el tercer bloc s'observa el campanar de 21.96 m i la teulada de la nau principal a dos aiguavessos, amb l'accés a la terrassa de la torre del cor per la teulada (imatge 27).

La part de porxada de 6.81 m d'alçada per aquesta banda es presenta en millor estat: el tall està cobert i pintat, a més de conservar hegemonia amb la resta d'edifici. El costat esquerre es tracta d'un tall abrupte, a pedra nua i sobresurt de les dimensions generals de l'edifici. Cal dir que a la dreta hi havia una porta d'accés des de fora, que pot ser va facilitar l'enderroc. També esmentar el difícil accés a aquesta zona (imatge 28), lateral, degut a la pendent juntament amb l'estretor contra el mur que salva el desnivell amb la vorera, a una alçada superior.

Totes les finestres de la planta baixa són de 2.62 m (3.42 m en total) d'alçada i les dues últimes no es poden mesurar completament quedant-se amb 2.47 i 1.50 m. Les decora un ampit rectangular en relleu de 0.40 m, unes impostes sobresortint a mode de capitells de 0.50 m on descansa l'arquivolta de 0.40 m. Les tres finestres centrals, corresponent a la nau lateral estan separades amb els contraforts decorats. Totes cinc finestres es troben tapiades i es pot observar el maó, el formigó i les barres de ferro tallades al tapiar.

Totes les finestres de la primera planta es configuren en arcs de mig punt amb rosetó de 0.49 m de Ø a la finestra de la banda del cor i 0.68 m de Ø a les tres finestres de la nau principal, emmarcades en una doble circumferència de 0.27 m i 0.11 m. Aquestes tres finestres centrals es configuren de la mateixa manera que les de la façana esquerra. Les obertures estan dividides per un mainell de forma quadrangular, pla, amb decoració en relleu de tres cercles el que es pot entendre com a capitell, també present al límits de les finestres, on descansa l'arc de l'obertura, l'arquivolta, però, reposa en una pilastra cilíndrica d'estil dòric. En total tenen unes dimensions de 4 m aproximadament, les obertures, on s'ubiquen les vidrieres són de 2.73 x 1 m. A sobre de cada pilastra hi ha un motiu decoratiu circular (imatge 29). La cornisa es tracta d'una construcció senzilla de doble sortint.

La torre del campanar per aquesta cara és igual que les altres, es presenta de forma quadrangular amb una finestra al centre de cada cara, de 3.84 m d'alçada i 1.50 m d'amplada la obertura, dividida en dos per un mainell a mode de columna cilíndrica dòrica i un rosetó al capdamunt. La cornisa presenta una decoració bilobulada,

seguida de dentells a sobre, abans de la coberta de pavelló. Encara es poden veure les campanes.

7.4.2. Degradacions i/o afectacions

Les degradacions que s'han pogut observar i reconèixer són la ruptura d'elements, fissures i esquerdes, eflorescències, humitats, brutícia ennegriment del revestiment i pèrdua d'aquest, males herbes, plantes de reduïdes dimensions, i les intervencions prèvies (vegeu Plànol d'afectacions 4 a l'Annex 2).

L'element amb ruptura és el mur de la porxada, enderrocat intencionadament per construir la carretera que separa l'actual Seu del Districte amb la Capella. Com ja s'ha especificat anteriorment, aquesta part del mur presenta un acabat que el protegeix i evita una degradació més gran.

En general aquesta façana presenta menys afectacions per agents antròpics (vidrieres trencades, *grafits*, tapiats fets malbé, etc.) pel seu accés que, encara que més senzill, ho és menys en comparació a les altres façanes, més exposades al estar situades en llocs transitats.

8. MATERIAL CONSTRUCTIU

Els murs presenten en general, una solució de maçoneria o paredat de pedra sorrenca irregular aglomerada amb morter de cal de gruixos variables. Per tal de generar impostes, cornises, coronar els murs i altres detalls més de caire decoratiu s'utilitza maó. Entre els que s'ha pogut fotografiar consten dos logos de fabricants diferents: una estrella de sis puntes (Sacoman), i un cor (els germans Roux) (vegeu imatge 33), pertanyents a tallers localitzats a Marsella (Saint-Henri) i que l'any 1900 es van aliar en una sola Associació de Fabricants que distribuïa els seus materials per tots els continents⁹.

Gràcies al desenvolupament tecnològic, construir maons de forma més eficient era més fàcil i econòmic quan els tallers adquirien màquines de vapor pel funcionament de les seves activitats.

---

⁹ Com es pot llegir a l'article de Vanesa N. Bagaloni, *Arqueología en espacios fronterizos del sudeste bonaerense (siglo XIX): resultados de las primeras prospecciones*, a Intersecciones antrolo. Vol.15 no.1 Olavarría jun.2014 : "[...]techos de madera de forma cóncava con aislante de tierra, tejas francesas de Marsella -Pierre Sacoman St. Henry Marseille- ..." les teules arribaven fins al continent americà.

El creixement de població (i de competència) obligà als fabricants a associar-se per repartir despeses i potenciar la productivitat. Aquestes relacions traspassaven el compromís contractual, perquè fins i tot les empreses dels germans Roux i Sacoman estaven emparentades per la via matrimonial, per tal de mantenir la prosperitat dels negocis a través de l'herència patrimonial. En només dues dècades es passà de 10,000 tones de producció a 300,000. L'any 1901, doncs, s'establí l'associació de fabricants de Marsella, que gaudiria de gran prosperitat fins mitjans del segle XX.

Un altre dels fets tecnològics primordials per aquest creixement fou la construcció de la via ferroviària entre Marsella-Avinyó, l'any 1840, i l'arribada d'aigua pel canal de Marsella fins a la conca del Seon (on estan situades bona part d'aquestes fàbriques). L'any 1869 es va obrir el canal de Suez, un altre esdeveniment que beneficià a aquesta associació de fabricants. De fet, serví per explotar el comerç amb l'Índia, doncs la Indoxina fou durant molts anys una colònia francesa.

L'Associació de comerciants va contractar vaixells per portar les seves mercaderies a tot el món com a Austràlia¹⁰, concretament a Melbourne, en un vaixell anglès llogat dins del qual es distribuïa la càrrega proporcionalment a les inversions de cada empresa o fabricant. Així, per exemple, els germans Roux ocupen un espai privilegiat, en comparació amb Sacoman i altres fabricants més austers. Això ho possibilità la inauguració del port de Marsella l'any 1854, del què partia una gran quantitat del comerç europeu cap a la resta del món. *El diari El Periódico*¹¹ ha reproduït recentment una notícia que remet a aquesta època: a les platges de Xàtiva s'ha trobat un vaixell enfonsat que inicialment havia d'anar a Orà (Algèria) des de Marsella i la seva càrrega està plena de teules i maons dels germans Roux. La raó de la presència d'aquestes teules al l'Hospital de la Santa Creu encara s'està investigant, ja que també hi havia tallers de teules i maons a pocs metres, a Torre Llobeta.

---

¹⁰ A la web del museu Museum of Applied Arts & Sciences s'explica quan i perquè van arribar les teules de Marsella a Austràlia: Consulta al gener de 2017: <https://collection.maas.museum/object/190758>

¹¹ El periòdic edició Dènia del 29/01/2010, consulta web al gener de 2017: http://www.elperiodic.com/denia/noticias/60307_arroja-playa-vestigios-pecio-siglo.html

9. TÈCNIQUES CONSTRUCTIVES

Com s'ha exposat prèviament la capella utilitza tècniques diverses que es poden observar en l'actual Seu del Districte (imatge 34), els murs del qual no estan revestits i es pot observar a simple vista les tècniques i materials.

Es tracta d'un conjunt edificat a base de pedres irregulars i maó en filades (verdugada), amb morter de calç. La teulada de la capella està construïda amb teules d'encaix de ceràmica, les cobertes a dos aiguavessos, en d'altres es tracta de terrasses, a les quals és possible accedir-hi.

Els arcs de la porxada són arcs de maó pla, el sostre terrassat està construït segons la tècnica a sostremort de maó, on una filada de maons es col·loquen verticalment entre el sostre dels arcs i el terra de la terrassa, deixant un espai vuit i transpirable i, a la vegada, capaç de suportar pes (imatge 35).

Totes les decoracions de l'edifici són de maó (columnes, mainells, detalls sortints, cornises, etc.) i acabats amb un revestiment de guix i pintura de color crema, que s'ha anat perdent. Aquest revestiments imiten la forma de carreus regulars, per donar la imatge de construcció noble. S'empren bigues i encavallades metàl·liques que suporten les bigues del sostre a dos aiguavessos (imatge 36).

Amb tot es conclou que les tècniques i materials emprats són les pròpies del segle XIX.

10. ANÀLISI ESTILÍSTICA

L'estil arquitectònic de la capella és diferent de la resta del manicomí¹², encara que formi part del mateix conjunt i estigui plantejat pel mateix arquitecte. És en aquestes diferències entre un edifici i l'altre que es pot comprovar el treball dels diferents directors d'obra que hi van col·laborar¹³. Es troben similituds amb edificis coneguts

---

¹² El mateix Doctor Pi i Molist especifica al *Proyecto Médico-Razonado* (1860) que: *La capilla es la única parte del Manicomio en que la arquitectura puede desplegar moderadamente galas de la decoración y ornamentación: las pinturas que acaso se coloquen en ella, no representarán escenas lúgubres martirios, etc., sino pasos de la vida de Jesucristo o imágenes de Santos; cuadros instructivos y consoladores.* ARTICULO III. Sección del servicio religioso. 1. Edificios del servicio religioso. Capilla.

¹³ Com s'ha exposat anteriorment, els plànols els va projectar Josep Oriol i Bernadet, però va morir abans de començar les obres. Van ser Elias Rogent i Josep Artigues qui van fer de mestres d'obra, implantant nous materials i tècniques que no estaven tan presents quan es va idear el projecte. Fins a quin punt van arribar aquests canvis i quina ha estat la influència dels dos arquitectes en l'obra són dos punts que s'estan començant a estudiar actualment, dins les jornades sobre Elias Rogent a la Universitat de Barcelona de juny del 2017 es va presentar

d'altres autors, contemporanis a Oriol i Bernadet i Elias Rogent, i amb construccions religioses d'altres èpoques, tant de la planta com d'ornamentació.

En quant a la planta, el pati i porxada que donava entrada a la capella recorda a la plaça de Sant Pere de la Ciutat del Vaticà, en quant a la seva forma circular, amb la intenció de congregar i recollir als seus fidels en un espai comú. La plaça, com la de Sant Pere del Vaticà, es troba delimitada per columnes formant part dels arcs de la porxada¹⁴. Aquest tipus de construccions amb planta circular es presenta també a altres edificis d'Elias Rogent començant amb les *rotondes de furiosos* dels extrems del propi edifici, afegides posteriorment¹⁵, recorden a la presó de Mataró¹⁶, que té exactament la mateixa planta semicircular i finestres de mig punt, construïda per Elias Rogent (imatge 37) al 1851¹⁷. Aquest estava al corrent de les últimes tendències en quant a models panòptics europeus que s'aplicava també a manicomis. Així mateix, tenint en compte l'època de construcció de tot dos edificis i dels autors i analitzant les seves característiques, es pot afirmar el clar estil historicista amb una lleugera tendència eclèctica.

10.1. L'arquitectura historicista

L'arquitectura és un reflex de la societat de l'època en què es crea. Al segle XIX, a Catalunya hi havia moltes necessitats diferents a cobrir segons la economia, política i cultura de la classe social a la què anava adreçada la construcció.

La Revolució Industrial, la implantació del liberalisme, el gran creixement demogràfic i la consolidació de la burgesia com a nova classe social hegemònica va comportar la necessitat d'unes ampliacions i creació de nous edificis d'habitatges per encabir tota la població, també l'aportació de nous materials (ferro, vidre i formigó al segle XX) va permetre realitzar obres totalment noves i a la vegada utilitzar estils del passat.

Aquesta evocació del passat, mitjançant la reproducció d'estils, era resultat de la recerca d'unes arrels històriques promoguda pels ideals nacionalistes (sent Alemanya, França, Espanya o Anglaterra com a principals focus europeus) que van remuntar-se a

---

aquesta idea *Les runes del somni: La restauració de la capella de l'Institut Mental de la Santa Creu (Barcelona), un estudi prospectiu* per part d'A. Gil, I. Sánchez-Moreno i A. Vilardell.

¹⁴ La porxada d'accés a la capella no es trobava bastament decorada com sí ho fa la de Sant Pere del Vaticà amb 140 escultures de sants per decorar-la.

¹⁵ Aquestes *rotondes de furiosos* es podrien considerar un afegit dissenyat per Elias Rogent.

¹⁶ La presó de Mataró és el primer edifici construït segons el model panòptic de Jeremy Bentham del segle XVIII.

¹⁷ En aquesta mateixa època Elias Rogent va dissenyar també la presa i casa del guarda del pantà de Vallvidrera (1850).

les fonts medievals per veure els seus orígens culturals. Van prendre els edificis més emblemàtics que encara es podien conservar com models d'unes "arrels autèntiques" si es que existeixen.

Així doncs hi ha edificis que evocuen un passat d'estil romànic, gòtic, barroc, bizantí, grec, àrab o mudèjar, depenent de la zona d'influència d'aquesta cultura. Tot i que l'exotisme va fer que molts estils s'apliquessin en llocs que no els hi pertocaria històricament parlant. El resultat final de totes aquestes idees va culminar amb un eclecticisme arquitectònic, és a dir, en un sol edifici es podien distingir elements de diferents estils com a l'església francesa de la *Madeleine* a París (imatges 38 i 39), inspirada en la *Maison Carrée* romana imperial, però amb un interior d'estil barroc.

El neogòtic va ser el corrent més important atesa la visió romàntica que es feia del món medieval. El Parlament Britànic de Londres és l'exemple més destacat, reconstruït després de l'incendi de 1834 pels arquitectes Augustus Pugin i Charles Barry.

Dins d'aquest corrent historicista es troben Oriol i Bernadet i Elias Rogent, aquest últim com a màxim exponent de l'historicisme neoromànic amb el seu treballs de l'edifici històric de la Universitat de Barcelona (imatge 40).

El que caracteritza el neoromànic és l'ús de pedra i maó, buscant materials locals; la col·locació d'arcs de mig punt sobre finestres i entrades a mode de decoració; l'emplaçament de torres poligonals als costats de les façanes; cobertes de diferents tipus i interiors construïts amb voltes de canó.

Tornant als arquitectes principals de l'obra que ens ocupa, Josep Oriol i Bernadet representa molt bé aquest esperit historicista, més proper al neoclassicisme. Al balneari de La Puda¹⁸ (Esparreguera) (imatge 41), el qual té moltes similituds amb la capella de Sant Rafael, hi queda plasmat aquest corrent arquitectònic i les seves característiques. Aquest balneari d'estil clàssic, és un edifici de cossos simètrics, amb decoració austera i pilastres jòniques fetes de maó. L'entrada és un edifici semicircular (imatge 42) i consta també d'una capella octogonal, separada del conjunt amb

---

¹⁸ La Puda de Montserrat va ser un Balneari ideat per J. Oriol i Bernadet al 1846, d'estil neoclàssic-romàntic. *Es tractava d'una notable edificació de planta axial simètrica que pretenia realitzar un conjunt que dominés el paisatge. La composició s'estructurava a partir d'un cos central amb una gran escalinata i dos edificis laterals annexos. A la dreta i a l'esquerra del cos central se situaven els edificis dedicats a galeries de banys i estances dels banyistes; a la part central, un gran cos en forma de cúpula permetia situar la biblioteca, un saló de reunions amb tribuna per a la presidència, habitacions destinades als membres de la Junta i als reis, així com un cafè i una galeria per a l'orquestra.* ESTRADA I PLANELL, 2011.

capacitat per a 300 persones¹⁹. Un altre aspecte en comú és l'aigua: tot i que l'Institut Mental no era un balneari, disposava de grans dipòsits d'aigua i cambres d'hidroteràpia que necessitaven d'una tecnologia semblant a la que es va instal·lar a La Puda.

La capella de Sant Rafael té unes característiques pròpies del neoromànic: l'ús de la pedra i el maó com a material de construcció que són materials autòctons, encara que sabem que part d'aquest material provenia de Marsella; l'abundància d'arcs de mig punt, es troben disposats a totes les obertures de l'edifici, portes, finestres i entrades com motius decoratius, com a la façana principal de La Puda; les torres poligonals als costats de les façanes també són un element característic del neoromànic, a més de la utilització de diferents tipus de cobertes i voltes de canó a l'interior. Per últim els elements decoratius característics d'una època històrica es presenten d'una forma molt simplificada.

Aquests elements decoratius simples²⁰, els mainells dòrics, la decoració en relleu de formes geomètriques simples, el revestiment simulant carreus, els color homogenis, cornises i sortints lineals, i en general línies simples, sense grans floritures ni compilacions, evocuen un estil neoclassicista²¹.

Del neoromànic Elias Rogent n'és el màxim exponent. Tant ell com Oriol i Bernadet tenen trets comuns que són observables a les seves construccions, destacant-se l'edifici de la Universitat de Barcelona entre les seves obres més conegudes. Entre aquests trets comuns, també es remarquen les seves influències. Tant Josep Oriol i Bernadet²² com Elias Rogent²³ van viatjar per diferents països europeus, dels quals són palpables el gran condicionament que van suposar en el seu pensament a l'hora de plantejar les seves obres.

---

¹⁹ Casualment la capella de sant Rafael també té un aforament de 300 persones, a més de tenir altres semblances.

²⁰ Només cal observar l'exterior de la capella per tenir-ne exemples.

²¹ Tot i que no és un neoclassicisme pur, ja que es poden observar elements més propis del neoromànic. En tot cas, tot dos estils són influència del romanticisme per l'Edat Mitjana que hi havia al segle XIX.

²² Cal recordar que juntament Pi i Molist i Josep Oriol i Bernadet van visitar els millors manicomis d'Europa com la Colònia d'Orates Gheel (Bèlgica), La Salpêtrière (París) o Bedlam (Londres) entre altre, tal i com s'ha esmentat a l'Apartat 4.

²³ Rogent va fer dos viatges importants. L'any 1855, poc temps després d'haver acabat la carrera, visità París, Estrasburg, Stuttgart, Munic, Nuremberg, Dresde, Berlín i Postdam. El 1869 visità de nou París i anà després a Karlsruhe, Viena, Trieste, Venècia, Florència i Pisa. *L'arquitectura de la Universitat*, Pere Hereu, dins de ISASA, C., (Coord.) *Elias rogent i la Universitat de Barcelona*, ed. Universitat de Barcelona, 1988.

A més, cal remarcar el funcionalisme de l'arquitectura, més evident a l'edifici de l'Institut Mental, on cada forma segueix una funció, descrita per Pi i Molist al *Proyecto médico-Razonado* (1860).

L'altre executor de les obres va ser Josep Artigas i Ramoneda²⁴, arquitecte de l'Hospital durant aquest període²⁵ i probablement qui va acabar la construcció. Se sap que també forma part d'aquesta corrent historicista, tal i com es pot comprovar a l'Oratori de Sant Felip Neri. Per tant, és molt probable que els canvis que hagués pogut introduir respecte als plànols projectats per Oriol i Bernadet fossin senzillament canvis de materials o de tècniques, ja que des que es van projectar fins que es van començar les obres hi van haver molts canvis, tant econòmics (el pressupost per realitzar l'obra es va minvar) com tecnològics. N'és exemple que alguns materials es van abaratir per la producció en massa, i es va normalitzar la utilització de les bigues de ferro, per exemple.

Se sap també que Josep Artigas i Elias Rogent es coneixien entre ells²⁶. Pot ser d'aquí va sortir la idea de realitzar la coberta de la cúpula mitjançant la tècnica de petxines vidriades. Aquest tipus de coberta no és massa utilitzada i es pot observar a l'edifici històric de la Universitat de Barcelona, que com ja s'ha esmentat, és obra d'Elias Rogent, o a la casa Terradas (1905) de Josep Puig i Cadafalch d'estil modernista neogòtic.

Amb tot es conclou que la capella de Sant Rafael és una construcció historicista que, encara que predominin els elements d'estil neoclàssic no és l'únic que s'hi observa. Es tracta doncs, d'una obra eclèctica, resultat de diversos autors amb estils diferents dins la mateixa corrent historicista. A més, cal remarcar que, tot i que els tres arquitectes conviuen en cronologies similars, hi ha una diferència entre el primer, Oriol i Bernadet, i els altres dos, Rogent i Artigas, que es reflexa en els materials constructius. Amb tot és un edifici que s'ajusta a la seva època de construcció (1885-1915) amb la singularitat de la seva ubicació i la relació amb la comunitat local.

---

²⁴ Es va encarregar d'urbanitzar tota la zona de la vil·la de Gràcia al segle XVIII, les finques de la Virreina, va realitzar l'oratori de sant Felip Neri (també a Gràcia) entre 1888-1910, d'estil neobarroc. Al 1904 va obtenir la menció Edifici Romà i Domènec Batlló que va ser destruït al bombardeig de març de 1938, al concurs anual d'edificis artístics.

²⁵ Tal i com s'exposa en el post del bloc "De santa Creu a Sant Pau, de l'arxiu de l'Hospital de Sant Pau" a l'entrada *El plànol trobat d'un hospital desconegut*, del 27 de febrer de 2015 <http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/2015/02/el-planol-trobat-dun-hospital-desconegut.html>.

²⁶ Es pot llegir a *El Monasterio de Santa María de Ripoll presentado por el arquitecto D. José Artigas y Ramoneda a su compañeros de profesión*, Tipografía de Fidel Giró, Barcelona, 1886, "Después de reunidos en la estación del camino de hierro del Norte, en la mañana del 20 de junio de 1886, los Sres. Rogent, Fossas, Artigas [...]"

11. INTERIOR

Degut a l'extensió que ocuparia fer una anàlisi exhaustiva de l'interior de la Capella, s'ha decidit realitzar una breu descripció i, com a previsió d'una futura intervenció, remarcar els elements que convindria conservar o s'haurien de restituir, per tal de que la capella no perdés el seu valor artístic, històric, cultural i econòmic.

11.1. *Organització espacial*

La capella de Sant Rafael s'organitza interiorment de forma longitudinal, des de l'entrada principal, amb atri pel qual s'accedeix per la porxada semicircular amb tres portes, fins al presbiteri, on s'ubica l'altar major, al qual s'accedeix per quatre esglaons. El presbiteri es divideix en cinc parts iguals amb columnes de capitells decorats austerament i parets decorades amb relleus d'estil neoclàssic. L'altar major estava decorat amb tapissos que penjaven de la cúpula amb imatges de Santa Helena²⁷ i una escultura de fusta d'ella carregant la Creu. Darrere de l'altar major hi ha una piscina baptismal. El baptisteri està separat de la resta²⁸ per una barana que es podia obrir i tancar.²⁹ A banda i banda del presbiteri s'ubica la sagristia, una petita sala on guardar els objectes litúrgics i on es vestien els sacerdots, i la sala contigua que són les escales que pugen al campanar i segona planta, despatx del sacerdot.

La nau principal, està dividida longitudinalment per un envà de fusta que separava els homes de les dones i disposava de quaranta-dos bancs. Al final, prop de la sortida, s'ubicaven les sales per a les persones amb epilèpsia. Les sales del costat a l'atri d'accés són les escales que pugen al cor, que tenen accés directe des de la porxada, i al bany.

Les naus laterals tenen menys alçada que la central, de la mateixa manera, els campanars, ubicats a la part posterior són més alts que les torres adjacents a la façana principal, l'atri també és més baix. Aquest joc d'alçades posa de manifest la idea de la importància de cada estança segons la seva alçada, és a dir, quanta més alçada més importància. En aquests dos espais, un a cada banda, es situen altres dos altars. L'altar lateral del costat de l'Evangeli³⁰ era el de Sant Emili Màrtir amb una escultura de fusta. El costat de la Epístola³¹ estava dedicat a Sant Antoni de Pàdua

---

²⁷ Santa Helena de Constantinoble, va ser la mare de l'Emperador Constantí. Es coneix com la patrona del arqueòlegs i arqueòlogues degut a la seva cerca de la Vera Creu.

²⁸ Era el lloc on la MIA i els clergues assistien als oficis, tenien cadires de pelús.

²⁹ La major part de les descripcions porvenen de l'Elenco que descriu i inventaria la capella al 1921 i del projecte de López i Miralles, 2012.

³⁰ És a dir, el costat dret, en referència a l'altar major dit així ja que era el lloc des d'on llegien les Epístoles.

³¹ El costat esquerra de cara a l'altar major. Era el lloc on es llegien els Evangelis.

també amb una escultura de fusta. Les naus estan separades per dues columnes i dos pilars de nucli quadrat que conformen tres arcs de mig punt. El sostre de les d'aquestes és de volta de maó pla, amb una volta per cada espai creat de les columnes.

La primera planta es constitueix de les escales que donen a la sala d'accés al cor tant a la dreta com a l'esquerra del cor, i del propi cor. A la part posterior es situen els despatxos del sacerdot, la biblioteca i les escales que pugen al campanar.

L'última planta és el campar pròpiament dit, del qual encara hi romanen les dues campanes a cadascun d'ells, en molt mal estat.

11.2. Elements a conservar

Encara hi romanen elements a l'interior de la capella que segons un criteri arqueòlogic, històric i artístic es creu convenient conservar, protegir i estudiar, pel seu significat per a la comunitat local, pels seus valor culturals i patrimonials, com també pel seu valor icònic, dins l'ideari de la religió catòlica.

Aquest elements són, en molts casos, de materials peribles, que degut al curt temps que ha passat des de la fi del seu ús com a edifici religiós encara es conserven però que, per les seves condicions de conservació cada dia es troben més malmesos. Entre aquests elements es presenten les portes de fusta, que encara tenen els seus pigments originals i es troben en els seus emplaçaments; els tapissos que decoren el presbiteri, o els que encara hi romanen, ja que estan fets girons en gran part, però encara pengen de la cúpula; també les vidrieres, que tot i que moltes d'elles, sobretot de la banda esquerra estan en molt estat, fins i tot algunes ja han desaparegut. Les vidrieres es tracten d'un treball artesà que ja no es sol practicar i aquest valor se li afegeix a l'artístic que ja de per se pot tenir. De la mateixa manera, es considera que els capitells de les columnes i els pilars que decoren tot l'interior s'haurien de conservar, així com el cor, la rosassa i la barana de pedra decorada d'aquest.

El paviment de la planta baixa és de rajoles hidràuliques amb motius florals i geomètrics³², exceptuant l'atri d'accés, les zones prèvies al cor i el mateix espai del cor que, com la resta dels paviments és de rajola de ceràmica sense cap tipus d'acabat. Les campanes serien uns altres elements a tenir en compte, així com les teules que, com s'ha exposat prèviament, pertanyen a la zona Saint Henry, a Marsella.

---

³² Com es pot observar al Quarter de la Guàrdia Urbana situat davant la Capella i dins de l'edifici de l'antic Mental on, a mode d'exposició, hi ha el terra de la Casa del Pati de Dones.

Tots aquest elements no impedeixen realitzar una intervenció, només la condicionen i donen suport a dur-la a terme perquè d'una forma o altra li dóna valor a l'edifici que s'afegirà quan s'hagi restaurat o rehabilitat, sigui quina sigui la seva funció.

PART III:

RESULTATS I CONCLUSIONS

12. RESULTATS DE L'ESTUDI

L'anàlisi ha consistit en integrar dades històriques, arqueològiques, arquitectòniques i artístiques de manera que el resultat final sigui el més complet i pròxim a la realitat per a que siguin d'utilitat en un futur.

Per començar, s'han revisat les fonts documentals de les quals s'han extret les següents dades:

- Cronologia

La seva cronologia és extensa. Els plànols es plantegen el 1859 per Josep Oriol i Bernadet, amb directrius del doctor Pi i Molist. Però es comença a construir el 1885, inaugurant primerament el Mòdul de dones el 1888. L'obra es va finalitzar el 1915. Suposem que això inclou la Capella, tot i que mai s'especifica cap cronologia d'aquesta, a excepció de la làpida commemorativa de 1894 i a un *Elenco* datat de 1921 on deixa constància de que: *La Iglesia fue edificada hace veinte y un años* (OLLER, 1921), en altres paraules, afirma que l'església fou edificada el 1900.

- Motiu de la construcció

La necessitat d'un departament de maniàtics a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que no en contemplava un al seu nou edifici. Aquesta necessitat va augmentar com a conseqüència de la nova classe de vida a la ciutat (recordem la insalubritat, la revolució industrial, l'augment demogràfic dins el recinte emmurallat, l'aparició i ascensió d'una nova classe social, les condicions de treball) que van contribuir a la proliferació de malalties tants físiques com psíquiques.

El motiu de la construcció de la capella a una institució mèdica ve donada per diferents raons:

- Motius ideològics i/o socials. Situant-se al context històric i social, on la religió formava part essencial de la quotidianitat de tota la població, és ben normal que sense aquesta no fos possible la curació dels malalts i el benestar de totes les persones. Per tant, era indispensable que els *malalts mentals* poguessin accedir a la curació mitjançant l'advocació divina i no tant sols la mèdica.

- Motius administratius. La MIA és la institució creada a la fundació de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau que reuneix tant els representants de la ciutat com de

l'església. A aquesta està supeditat l'Institut Mental de la Santa Creu i com a resultat el paper de l'església dins una institució mèdica.

- Motius religiosos i espirituals. És a dir, el compromís dels germans i germanes amb la seva fe els obliga a cuidar dels *malalts mentals*, i tenint en compte l'escàs personal professional preparat a l'època, eren un recurs imprescindible per a la cura dels pacients.

- Autoria

D'una banda se sap que Josep Oriol i Bernadet (1811 - 1860) va plantejar i entregar els plànols (1859), però morí abans del començament de les obres al 1885. Sabem també que l'arquitecte oficial de l'Hospital de Sant Pau en època de la construcció de l'Institut Mental fou Josep Artigas i Ramoneda (1839 - 1912), el qual se li adjudica l'execució de les obres. D'altra banda, en alguns documents apareix Elias Rogent (1821 - 1897) com a executor d'aquestes, a pesar que això planteja certs conflictes que s'exposaran a les conclusions.

- Característiques

La capacitat de la capella és per a 300 persones. Tot i que té les característiques pròpies d'un edifici religiós també posseeix d'altres que la defineixen com són les sales per a persones amb epilèpsia ubicades prop de l'entrada o la separació de sexes. Les pintures no representaven escenes que poguessin afectar als interns, més aviat, consolar-los i instruir-los amb imatges de sants, passos de la vida de Jesús, etc. A més és l'única part del conjunt de l'Institut Mental en el que es pot desplegar, moderadament, la decoració i ornamentació, i efectivament es fa patent en el seu estil arquitectònic i segons l'inventari fet al 1921, on mostra les riqueses de les que disposava. A més de la seva ubicació, en un punt central entre els mòduls dels dos sexes.

- Catalogació i protecció

Al Pla Especial Integral de Protecció del Patrimoni Arquitectònic de la ciutat de Barcelona aprovat el 26 de maig del 2000, l'Institut Mental de la Santa Creu té un nivell de protecció C i se'l considera, per tant, un Bé d'Interès Urbanístic. Al cercador de Patrimoni Arquitectònic, encara que s'hi especifica en la denominació l'església, a la resta de la fitxa no es fa.

De totes les dades proporcionades durant les pàgines anteriors, aquestes es consideren, a efectes generals, els punts més destacats a considerar per a les properes interpretacions i presa de decisions sobre aquesta matèria.

Mitjançant la observació directa i la documentació gràfica de les diferents anàlisis dels paraments, així com dels diferents croquis realitzats durant aquesta etapa del treball s'ha reconegut:

- Estil arquitectònic.

Analitzant els elements decoratius, les tècniques, i els material, a més de tenir en compte en aquesta part les fonts documentals, l'estil en què es va edificar la Capella de Sant Rafael s'emmarcaria el corrent historicista. Tanmateix, dins d'aquest corrent s'hi han identificat elements tant neoclassicistes com neoromànics, descrits amb anterioritat.

- Registre i documentació.

Registre i documentació de l'estat en què es presentava l'obra a l'hora de la realització de l'estudi, és a dir, durant els mesos de novembre de 2016 fins el maig de 2017. Amb fotografies fetes el 28 de gener, el 8 de febrer i el 27 de març de 2017. Aquestes poden ser útils per a propers treballs i també per a tenir constància de les condicions que mostrava.

Seguidament, aquesta informació gràfica s'ha procedit a analitzar segons la metodologia arqueològica exposada a l'apartat convenient (vegeu l'Apartat 2. Metodologia).

Primerament, s'han identificat i diagnosticat les afectacions de l'edifici en la seva part exterior i després s'ha pogut fer una comparació amb els resultats del 2012, facilitats per López i Miralles. Com a resultat és l'Annex amb els plànols d'afectacions com a exemple gràfic de l'estudi.

A la façana principal les degradacions són les humitats al cos principal, les eflorescències ubicades a les parts construïdes amb maó, la pèrdua de revestiment de forma generalitzada, l'acumulació de terres, escombraries i runes, les esquerdes i els tapiats (vegeu Plànol d'afectacions 1). El rosetó que presenta un estat lamentable, la major part està trencat, tapat amb fustes per a que no hi entrin coloms i altres animals. Es van col·locar xarxes de protecció a les cornises i teulada de campanars i també de mosquiteres a les finestres amb tapiats parcials, com són per aquesta banda, les quatre del primer pis

El lateral esquerre presenta ruptura d'elements, fissures i esquerdes en major quantitat al voltant de les finestres i arcs, i que en comparació a les dades de 2012 han tingut un creixement bastant notable. Les eflorescències a les parts de materials més porosos, humitats, brutícia, ennegriment del revestiment i la pèrdua d'aquest, males herbes,

plantes de reduïdes dimensions i a la torre del campanar es registra una intervenció d'estabilització amb la finalitat d'evitar la ruptura vertical d'aquest element. Per l'estat i la tècnica l'execució de la intervenció podria ser de la dècada de 1970. Es tracta de dos nivells de tirans embeguts a l'estructura de maçoneria els quals s'atiranten des de les plaques metàl·liques d'ancoratge situades en les quatre arestes de l'estructura del campanar en la seva última planta

Les degradacions que s'han pogut observar i reconèixer a la façana posterior són les fissures i esquerdes al vèrtex del cos principal, que al 2012 està registrada con una esquerda. A causa de l'acumulació de terres pel desnivell creat amb la urbanització de la zona s'han anat creant les eflorescències i humitats concentrades a la part inferior, com també la generalització de la brutícia i ennegriment del revestiment i com a conseqüència la pèrdua d'aquest, les males herbes, plantes de reduïdes dimensions i intervencions al campanar, a més de les xarxes de protecció en aquets últims i mosquiteres a les finestres que no estan tapiades, és a dir, les de la primera planta. Recordar que per aquesta part també hi ha xarxes de protecció a les cornises i teulada de campanars i també de mosquiteres a les finestres amb tapiats parcials que són dues, una a cada lateral al primer pis, ja que les de l'últim pis del campanar estan cobertes.

Per últim, a la façana lateral dreta les degradacions són les fissures i esquerdes al primer pis del campanar que s'ha estès en relació a les dades de 2012, les eflorescències al voltant de les finestres amb vidrieres de la nau central, brutícia ennegriment del revestiment i pèrdua d'aquest, que ha crescut de manera moderada en els últims cinc anys, males herbes, plantes de reduïdes dimensions, i les intervencions prèvies. Sense oblidar les xarxes de protecció a les cornises i teulada de campanars i també de mosquiteres a les finestres parcialment tapiades, excloent les finestres vidriades.

Després de conèixer aquestes dades s'ha procedit a la identificació i ordenació dels elements que poden proporcionar informació sobre les etapes de la vida de l'edifici històric. Aquests elements no són estrats pròpiament dit en molts casos, ja que es tracta d'una construcció que no ha patit remodelacions exteriors, a excepcions de tapiats i degradacions. En canvi, aquests processos succeïts com a conseqüència de l'abandonament de la capella ens dóna informació interpretable com per a poder discernir diferents fases de l'edifici, relacionades amb els canvis a la història local.

En resum, s'ha establert diverses fases de la vida de l'edifici.

1. Construcció de la capella 1885-1900

Aquesta primera fase correspon al procés constructiu de l'edifici, entre el 1885 i el 1900 que també inclou la construcció primer dels pavellons de dones inaugurats el 1888.

2. Remodelacions 1901-1998

Seguidament es diferencien les remodelacions realitzades mentre estava en ús la capella com són:

Finestres inferiors. Es pot observar que les finestres de la planta baixa disposen d'una mena de reixes de metall de les quals romanen les parts adjacents al marc de l'obertura.

Vidrieres. Es té constància, i es pot veure, que parts de les vidrieres, que s'anaven trencant amb el temps, eren arreglades pel propi prior amb altres materials.

Campanars. A la dècada del 1970, recordem que encara estava en ús la capella, es va implantar el sistema d'estabilització descrit anteriorment a les torres del campanar. Vol dir això que la degradació de la capella ja era important mentre encara complia la seva funció.

Remodelacions interiors. Se sap, per memòria oral i fotogràfica, que la distribució va canviar, la divisió longitudinal per sexes deixava de tenir sentit en la societat de finals del segle XX. També es canviaven altres elements més ornamentals o de litúrgia.

3. Abandonament 1999-2003

Aquesta fase, tot i que no se sap amb exactitud quan acaba, fa referència al temps que passa des del seu tancament fins que es converteix, oficialment, en un edifici abandonat, tancat i susceptible de vandalisme i altres accions ambientals. Aquí correspondria, per exemple el primer tapiat de les finestres de la primera planta en maó, l'enderroc del braç que el connectaven a l'Hospital Mental, les acumulacions de terres i escombraries, males herbes, totes aquelles activitats immediates al tancament de la capella.

4. Actualitat 2004

En aquesta última fase hi corresponen totes aquelles activitats, fets o degradacions ocorregudes a l'edifici totalment abandonat, com ara el trencament del tapiats per a colar-s'hi dins, les destrosses, pintades i tot allò que es fes en aquestes incursions. Com a conseqüència, també estarien en aquesta fase els nous tapiats, que es poden observar de material diferent a les finestres de la planta baixa, nous arrebossats, el canvi dels baixants per un de plàstic, pintades varies, el creixement i eliminació de la

vegetació i com aquest canvi va afectar a l'edifici, a més de totes les afectacions descrites anteriorment. Per últim, hi seria la col·locació de les xarxes de protecció a les cornises i la tanca de seguretat.

Per acabar, cal destacar els valors que s'han reconegut mitjançant la identificació de la seva història, tant dins del l'Institut Mental com al veïnat, el que significa per aquest últim i com el representa. El valor arquitectònic de l'obra que, encara que no sigui un màxim exponent del seu corrent, té una complexitat artística basada en l'artesanía dels oficis que es van emprar en aquest elements. Tot i que no és un edifici altament singular en la seva arquitectura sí que ho és en la seva ubicació, en les seves condicions i en relació a la seva història.

13. CONCLUSIONS

Un cop integrades totes les dades i un cop han estat posades en context i des d'una òptica transversal general i després de comprovar s'han assolit tant les hipòtesis com els objectius proposats abans d'iniciar la recerca s'ha arribat a les següents conclusions.

Per començar, l'anàlisi ha consistit, per una part, en la recopilació bibliogràfica i consulta documental, creant una base històrica i un corpus documental per poder treballar i contrastar les dades que aportaria la segona part de l'estudi consistent en la descripció exhaustiva de cadascuna de les façanes, així com la seva documentació gràfica (dins de les possibilitats, condicionades per la situació en la què es troba i els inconvenients que es presentaven).

La Capella de Sant Rafael és la que utilitzaven els pacients, treballadors i més endavant el veïnat, de l'Institut Mental de la Santa Creu. En quant a la seva ubicació en relació a l'edifici principal està plena de connotacions. S'ubica al cos central de la construcció, en altres paraules, es disposa al centre de administratiu, com un poder més a part de mèdic, ja que l'església era imprescindible per a la curació de les malalties d'aquest caire. Alhora, aquesta posició, equidistant dels dos mòduls d'ambdós sexes, essent l'únic lloc on es reuneixen. Tenia una capacitat per a 300 persones, però el centre en tenia de 700 i no tots els pacients o treballadors assistien.

De l'anàlisi dels paraments es desprèn, a més de totes de les dades formals, mesures i detalls, el seu estil arquitectònic, historicista neoclàssica, però la Capella és eclèctica ja que es pot observar un estil neoromànic també, causat pels possibles diferents

autors. També es determina l'estat que presenta la Capella a data de la realització del treball i de les fotografies (gener, febrer i març de 2017) amb les que, juntament amb la observació directa s'ha diagnosticat problemes, afectacions i patologies que determinen el seu futur.

Se li han pogut atribuir diferents fases que ens donen una perspectiva de la vida de l'edifici, el seu passat i el seu present, i potser encaren el seu possible futur. Una primera fase de construcció es situa entre el 1885 i el 1900, seguida de tot el període del seu ús, marcada per remodelacions internes i externes fins al seu tancament al 1998, després s'identifica un curt període de tancament, on el seu ús per a altres funcions no es fa palès entre el 1999 i el 2003, i per últim tot els anys d'abandonament fins a l'actualitat.

Tenint en compte tot això, a més, se li pot donar un valor afegit a l'artístic que tindria molts dels elements descrits a les pàgines anteriors, a més de l'arquitectònic i l'històric i l'identitari, ja que s'ha de reconèixer el valor que té pel veïnat, la capella forma part dels seus records i les persones del veïnat volen que continuï formant part de la vida de la comunitat.

En quant a les patologies descrites les més greus i abundants són les esquerdes i les fissures, seguides de les humitats, que en comparació a els resultats presentats en 2012 no mostra una gran diferència, això és positiu ja que la degradació no és tan ràpida com en un principi hom podia haver imaginat; tot i així cal una intervenció.

Per a les humitats és necessari la remoció de terres del seu perímetre, per què aquesta no filtri per capil·laritat a l'edifici, que juntament amb la reparació de les esquerdes afavorirà a la no-aparició de noves humitats. També convindria implantar un sistema de drenatge de l'edifici i tornar a revestir tot l'edifici per a superar el problema de les filtracions, a més d'impermeabilitzar l'edifici que a la vegada evitarà la proliferació de vegetació.

Una de les idees que es desprèn un cop finalitzat el present treball és que l'arquitectura reflecteix la societat que va construir l'edifici o l'estructura estudiada, en aquest cas la Capella de Sant Rafael. Així doncs, per una banda s'interpreta que és la societat de finals del segle XIX, creient en la fe catòlica però que, amb el temps ha canviat fins a poder permetre's tancar aquest recinte de culte obrint un de nou més petit perquè ja no hi ha tants assistents a finals del segle XX. A més de la urbanització de tota la zona a partir del 1960 que va provocar a la llarga el tancament de l'Institut Mental, perquè, a més, els models mèdics havien canviat i l'edifici s'havia quedat obsolet. La capella ha estat "allà", com diu el veïnat, "de tota la vida", i és cert, doncs ja

hi era abans de que arribessin els primers veïns. És un eix, per tant, que defineix l'organització urbana de Nou Barris. La història del barri no es pot explicar sense la història de l'Institut Mental i la capella, i això és quelcom que tots els habitants sabem.

Tot i així, encara queden molts aspectes per continuar investigant, com és l'autoria d'Elias Rogent en l'obra, aspecte que no queda gens clar amb la documentació i anàlisi que s'ha realitzat en el present treball, ja que Elias Rogent va morir el 1897, quan encara no s'havien acabat les obres i només s'havia inaugurat els pavellons de dones; tenint en compte que les obres comencen el 1885, cal discernir realment quin és el paper d'Elias Rogent en l'obra.

Tampoc s'ha pogut definir una cronologia exacta de la capella. Hi ha diferents dades que encara no han estat esclarides: quan comencen les obres, quan acaben, quan s'inaugura la Capella, en quin moment entra en funcionament, quan i com es beneeix o quan és consagrada. A més d'altres conflictes com l'escassa informació que proporcionen els arxius sobre l'Hospital Mental de la Santa Creu. L'arxiu de l'Hospital de Sant Pau, entre altres consultats, encara no té tots els documents registrats ni digitalitzats, fet que dificulta la investigació. Per altra banda, l'arxiu de Roquetes - Nou Barris comparteix tota la informació que té disponible, de la mateixa manera que el Grup d'Història de Nou Barris.

Les vidrieres són un altre ítem del qual caldria aprofundir un estudi, ja no sols de la seva iconografia, sinó també del seu procés productiu i els seus possibles orígens de fabricació.

Amb tot, es conclou que un estudi arqueològic d'un edifici amb cronologies (segles XIX-XX) encara tan properes a la nostra, aporta informació que no es pot trobar a les fonts escrites. A més de la memòria oral, imprescindible per entendre el valor de l'obra i la seva història lligada a la cultura que tampoc es contempen a les fonts escrites i que sense dubte tenen un paper molt important a l'hora d'entendre la història. L'arqueologia ens dona una altra perspectiva del passat que afecta a la manera de com entenem el present, ens proporciona informació que no es trobarà en cap altre lloc i ens parla de persones, d'accions, d'idees que cap document, per milers que n'hi hagi ens donarà.

14. BIBLIOGRAFIA

ALBERT DE PACO, J.M., *El arte de reconocer los estilos arquitectónicos*, editorial optima, Barcelona, 2007.

ARXIU ROQUETES-NOU BARRIS: *Identitats*, Barcelona, 1993.

AZKARATE, A., CABALLERO, L., QUIRÓS, *Editorial. Arqueología de la Arquitectura: definición disciplinar y nuevas perspectivas*, en revista Arqueología de la Arquitectura, 1, 2002.

AZTARAIN DÍEZ, J. *El cuerpo teórico de la psiquiatria de la ilustración*

BAGALONI,VANESA, *Arqueología en espacios fronterizos del sudeste bonaerense (siglo XIX): resultados de las primeras prospecciones*, a Intersecciones antrolo. Vol.15 no.1 Olavarría juny 2014.

BLANCO, R., *Arquitectura como Construcción Estratificada*, Arqueología de la Arquitectura , 2, 2003, pàgs. 55-62.

COMELLES, JOSEP MARÍA: *StultiferaNavis: La locura, el poder y la ciudad*,Editorial Milenio, Lleida, 2005.

DE LA PLAZA, LORENZO (Coord.); MORALES, ADORACIÓN (textos); BERMEJO, Mª LUISA; MARTÍNEZ, JOSÉ Mª : *Diccionario visual de términosarquitectónicos*, Grandes temas Cátedra, Madrid, 2009.

DE LA PLAZA, LORENZO (Coord.); MORALES, ADORACIÓN (textos); BERMEJO, Mª LUISA; MARTÍNEZ, JOSÉ Mª : *Diccionario visual de términos arquitectónicos*, Grandes temas Cátedra, Madrid, 2009.

Diccionari visual de la construcció, Generalitat de Catalunya, GISA i Termcat, Barcelona 1994.

DONATO FOLCH, J. EMILI: *Anàlisi constructiu arquitectònic i urbanístic de l'Hospital Mental de la Santa Creu*. Barcelona. 1985

ESTRADA I PLANELL, G., *Un viatge en el temps al balneari de La Puda de Montserrat*, *Materials del Baix Llobregat*, 17. 2011 (23-30)

GRUP D'HISTÒRIA DE NOU BARRIS: *Un segle d'història compartida: 100 anys de l'Institut Mental*, Exposició, Districte de Nou Barris, ajuntament de Barcelona, 2015.

ISASA, C., (Coord.) *Elies rogent i la Universitat de Barcelona*, ed. Universitat de Barcelona, 1988

LLANSO i SANJUAN, J., et alii (Coord.),*Torre Llobeta. De palau medieval a Centre cívic*. Ed. Ajuntament de Barcelona, districte de Nou Barris, 1993, Barcelona.

LÓPEZ, JAVIER; MIRALLES, ALBERT,: *Projecte de rehabilitació de l'antiga capella de l'Hospital Mental de la Santa Creu - Carrer Marie Curie 23, Nou Barris - Barcelona*, Col·legi d'aparelladors, arquitectes tècnics i enginyers d'edificació de Barcelona, 2012.

MARTÍN, TALAVERANO, R.: "Documentación gráfica de edificios históricos: principios, aplicaciones y perspectivas", *Arqueología de la Arquitectura*, 11: e011, doi.org/10.3989/arq.arqt.2014.014

MARTÍN VILÀ, SÍLVIA: *El Manicomi de la Santa Creu*, Treball de Recerca, 2010.

MILETO, C., VEGAS, F. *El análisis estratigrafico constructivo y el proyecto de restauración arquitectónica*, Arqueología de la Arquitectura, 3, 2004, pàgs. 155-162

MOLET I PETIT, J., *Història de l'arquitectura: de la il·lustració a l'eclecticisme*, Departament d'Història de l'art, Ed. Universitat de Barcelona, 2007.

OLLER, JOSÉ, (presbiterio), V.P. Elencos Barcelona pueblos agregados 39-42 a 1921, Manicomio del Hospital de la Santa Cruz de Barcelona, Barcelona, San Andrés de Palomar, Parroquia de Sta Eulalia de Villapiscina, 25 de enero de 1921.

PARICIO CASADEMUNT, A., *Secrets d'un sistema constructiu: l'Eixample*, edicions UPC, Barcelona 2001

PI I MOLIST, EMILIO: *Discurso inaugural del manicomio de la Santa Cruz de Barcelona*, Imprenta de Henrich y CIA. Barcelona. 1889.

PI I MOLIST, EMILIO: *Proyecto médico-razonado para la construcción del Manicomio de Santa Cruz de Barcelona, conforme el cual ha levantadosusplanos el arquitecto D. José Oriol y Bernadet*. Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs. Barcelona. 1860.

PRO NOU BARRIS, S.A, *Pla Especial Integral per a la regulació de les condicions d'edificació per a la rehabilitació de l'equipament de l'església de Sant Rafael, antiga capella de l'Institut Mental, situada als carrers Marie Curie, núm. 23 i Alsàcia núm. 1 al barri de La Guineueta del districte de Nou Barris de Barcelona*. Barcelona, 2011.

QUIRÓS, J. A., *Arqueología de la Arquitectura en España*, en *Arqueología de la Arquitectura*, 1, 2002, pàgs. 27-38.

RUBIO, RAFAEL; *Biblioteca municipal y casa de la vila de Nou Barris (antiguo Hospital Mental de la Santa Cruz): historia y arquitectura*, proyecto de final de grado de Ingeniería de la Edificación, director: Meca Acosta, Benet, 2012.

SÁNCHEZ-MORENO, IVÁN, *et alii*: *El salto del lobo: Fundamentos médico-arquitectónicos del Manicomio de la Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, 2016.

TATJER MIR, M. *Josep Oriol Bernadet (1811-1860) i la seva aportació a la ciència, la tècnica i l'arquitectura del segle XIX: Apunts per a una biografia*. en: REVISTA BIBLIOGRÁFICA DE GEOGRAFÍA Y CIENCIAS SOCIALES (Serie documental de Geo Crítica), Vol. X, nº 582, 2005

TRIADOR TUR, PENDÁS GARCÍA, TRIADÓ SUBIRANA: *Història de l'art*, editorial Vicens Vives, Barcelona, 2011.

V.P. Elencos Barcelona pueblos agregados 39-42 A. 1921, Manicomio Manicomio del Hospital de la Santa Cruz de Barcelona. Barcelona, San Andrés de Palomar Parroquia de Sta Eulalia de Villapiscina.

SOBREQUÉS, JAUME (dto.): *Historia de Barcelona*. Volum V. Ajuntament de Barcelona- Enciclopèdia catalana. Barcelona.1996

WEBGRAFIA

ALONSO, RICARDO, OFICINA DE INFORMACIÓN Y PROPAGANDA DE LA CNT, *Reportaje del movimiento Revolucionario en Barcelona (1936)*, a partir del min. 8:46 es veuen les imatges de l'atrinxerament a la capella de Sant Rafael. Última consulta al maig de 2017: <<https://www.youtube.com/watch?v=yOt7pqlyxIU>>

El periodoc edició Dènia *El mar arroja a la playa los vestigios de un pecio del siglo XIX* del 29/01/2010, consulta web a: <http://www.elperiodic.com/denia/noticias/60307_arroja-playa-vestigios-pecio-siglo.html>

Govern francès, patrimoni arquitectònic, consultat per últim cop al maig de 2017 <http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/mersri_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=REF&VA_LUE_1=IA13001470>

Museum of Applied Arts & Sciences s'explica quan i perquè van arribar les teules de Marsella a Austràlia Consulta al gener de 2017. <<https://collection.maas.museum/object/190758>>

PALUMBO, ANNALISA: *Un casal de joves en una antiga masia*, notícia a El Periódico, publicat via web el 31 de desembre de 2014, consulta via web al gener de 2017

<<HTTP://WWW.ELPERIODICO.CAT/CA/NOTICIAS/NOU-BARRIS/CASAL-JOVES-UNA-ANTIGA-MASIA-3819590>>

Plaça de la Virreina, Element representatiu. Consultat via web al febrer de 2017

<<http://www.xtec.cat/~aholanda/d98/plvirreina.htm>>

Relligant Nou Barris: *L'Església del Mental*, vídeo publicat el 22 de febrer de 2012, consulta via web al novembre de 2016 <https://www.youtube.com/watch?v=TK_IXtirqto>

SALMERÓN, PILAR, TERREU, MIQUEL: *Història de l'Hospital*, publicat al blog *De Santa Creu a Sant Pau* consultat al gener de 2017

<<http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/p/lhospital-i-la-seva-historia.html>>

SALMERÓN, PILAR, TERREU, MIQUEL: *L'Institut Mental de la Santa Creu, 1885-1987 (I i II)*, publicat al blog *De Santa Creu a Sant Pau* el 25 de maig de 2011, consulta via web al desembre de 2016: <<http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/2011/05/institut-mental-de-la-santa-creu-1885.html> i http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/2011/05/institut-mental-de-la-santa-creu-1885_25.html>

TERREU, MIQUEL: El plànol trobat d'un hospital desconegut, publicat al blog *De Santa Creu a Sant Pau* el 27 de febrer de 2015, consulta via web al desembre de 2016:

<http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/2015/02/el-planol-trobat-dun-hospital-desconegut.html>

ANNEX 1- IMATGES

GOBIERNO DE ESPAÑA

MINISTERIO DE HACIENDA Y FUNCIÓN PÚBLICA

SECRETARÍA DE ESTADO DE HACIENDA

DIRECCIÓN GENERAL DEL CATASTRO

REFERENCIA CATASTRAL DEL INMUEBLE

0678516DF3807H0001UL

DATOS DESCRIPTIVOS DEL INMUEBLE

LOCALIZACIÓN:

CL ALSACIA 1

08042 BARCELONA [BARCELONA]

USO PRINCIPAL: Religioso

AÑO CONSTRUCCIÓN: 1900

COEFICIENTE DE PARTICIPACIÓN: 100,000000

SUPERFICIE CONSTRUIDA m²: 687

PARCELA CATASTRAL

SITUACIÓN:

CL ALSACIA 1

BARCELONA [BARCELONA]

SUPERFICIE CONSTRUIDA m²: 687

SUPERFICIE GRÁFICA PARCELA m²: 1.060

TIPO DE FINCA: Parcela construida sin división horizontal

CONSTRUCCIÓN

Destino	Escala	Planta	Puerta	Superficie m²
RELIGIOSO	00	01	01	385
RELIGIOSO	02	01	01	46
RELIGIOSO	01	01	01	256

CONSULTA DESCRIPTIVA Y GRÁFICA DE DATOS CATASTRALES DE BIEN INMUEBLE

INFORMACIÓN GRÁFICA E: 1/500

Este documento no es una certificación catastral, pero sus datos pueden ser verificados a través del 'Acceso a datos catastrales no protegidos' de la SEC.

Martes , 10 de Enero de 2017

430,740 Coordenadas U.T.M. Huso 31 ETRS89

— Límite de Manzana

— Límite de Parcela

— Límite de Construcciones

— Mobiliario y aceras

— Límite zona verde

— Hidrografía

Imatge 1: Fitxa cadastral de l'església del Mental, consulta via web al gener 2017.

Ajuntament de Barcelona
Crèdits

Cercador Patrimoni Arquitectònic

Denominació
ANTIC INSTITUT MENTAL, ESGLÉSIA

Adreça

C LORENA 2
C ALBERT EINSTEIN 2-4
C MARIE CURIE 8-14 16-26
PL MAJOR DE NOU BARRIS 1-2
C LORENA 6
C MARIE CURIE 4
C BORGONYA 14
C DOCTOR PI I MOLIST 131-135 129 136

Districte

Nou Barris

Autor

Josep Oriol Bernadet

Època

1860-89

Estil

Neoclàssic

Ús original

Equipament: sanitari

Identificador

2887

Descripció

Projectat el 1859 per l'arquitecte Josep Oriol i Bernadet, la seva inauguració a l'any 1888 marcà una empremta notable dins el paisatge, tant per les seves dimensions (600 m de longitud i 240 m d'amplada), com pel seu auster neoclàssicisme i la seva tipologia. Originàriament l'edificació estava formada per un cos central, on s'ubicaven els serveis generals i l'administració i dues sales laterals acabades en forma d'hemicicle, amb cinc pavellons perpendiculars a cadascuna d'elles, que conformaven diversos patis interiors. Actualment, el conjunt ha quedat del tot desfigurat per la desaparició dels hemicicles de, pràcticament, la totalitat de l'ala est i per la construcció de l'edifici anomenat Forum Nord, que ha seccionat l'ala oest. Avui, està ocupat en part per les dependències del districte de Nou Barris.

Ubicació

Imatges

Qualificació urbanística - Nivell de protecció - Intervencions >>>

 Fer nova cerca
 Cercar per mapa

URB@NISME

Ajuntament de Barcelona
Crèdits

Cercador Patrimoni Arquitectònic

Nivell de protecció

C: Bè d'interès urbanístic

Qualificació urbanística

7a(p) (5) 6a (6b)

Intervencions

- Manteniment de façanes i volumetria actuals.

Fitxa Principal

>>>

 Fer nova cerca
 Cercar per mapa

URB@NISME

Imatge 2: Fitxa del catàleg de patrimoni arquitectònic de Barcelona, consulta via web gener 2017. En aquesta fitxa no es contempla l'església com a un element diferenciats del l'Institut Mental, sinó que es tracta tot com un sol conjunt, encara que avui dia no és així i cada edifici ha tingut un tracte diferent.

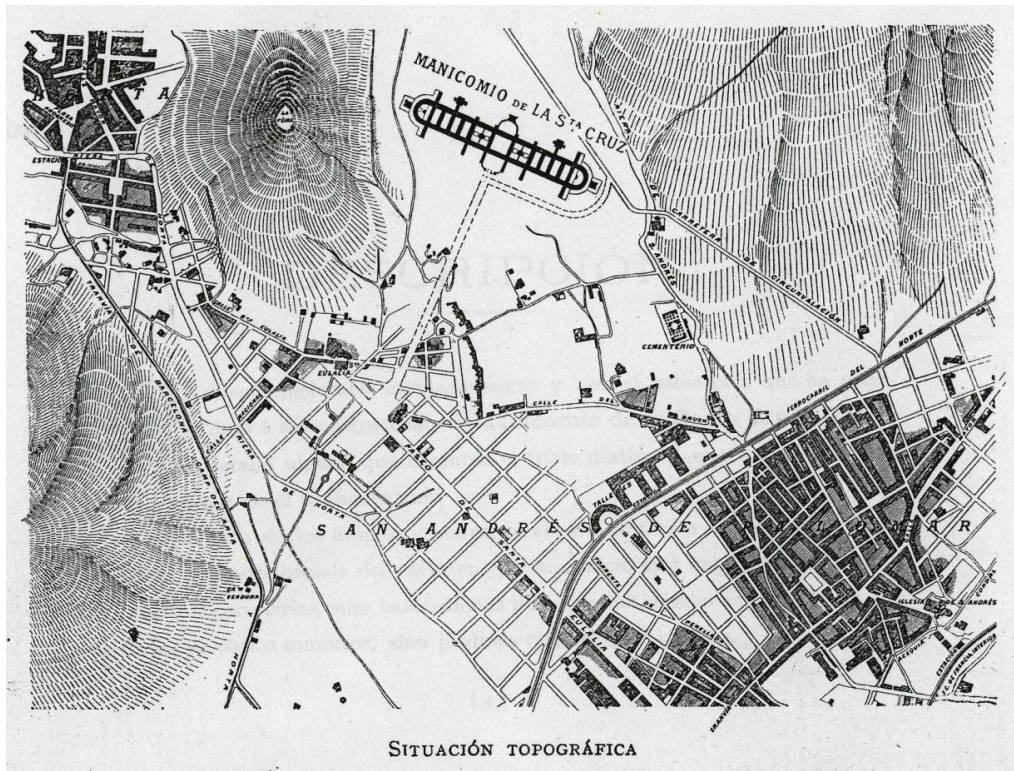

Ortofoto 1: 1946 amb el recinte del Mental marcat. Es pot veure com encara tenia terres al seu voltant, tot i que es començava a configurar més l'entorn urbà. Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

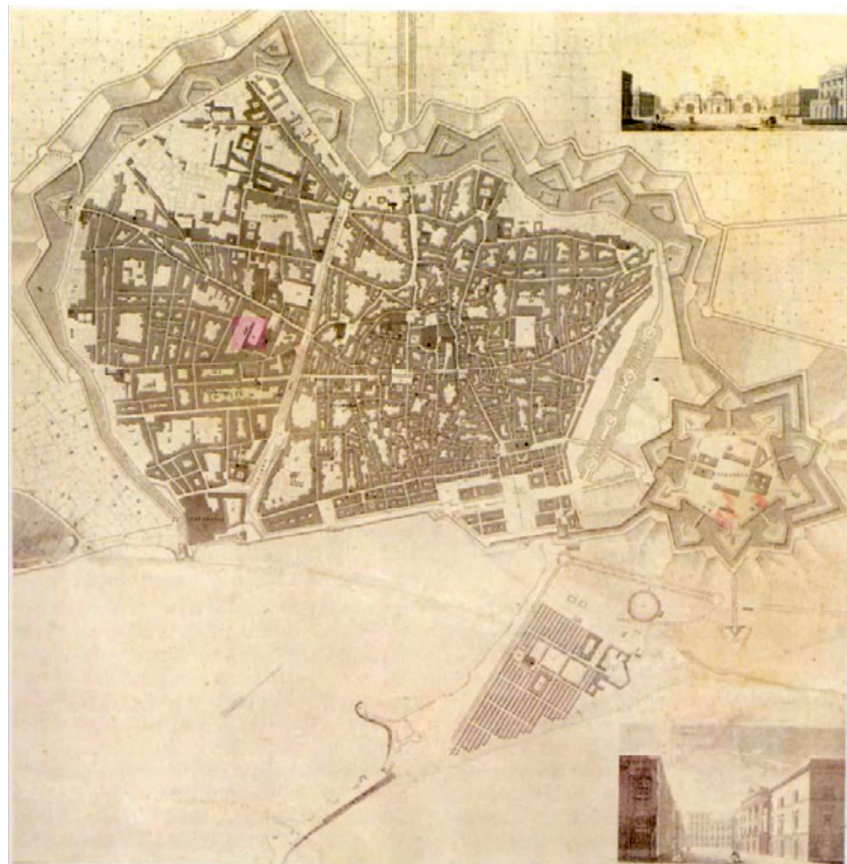

Ortofoto 2: vigent (2015) de la mateixa zona que ortofoto 1, Es contempla com una zona totalment urbanitzada fins i tot a pocs metres de l'antic Hospital mental. Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Imatge 3: plànol de situació del Mental al fullet propagandístic de 1908. Font: arxiu GHNB.

Imatge 4: Localització de l'Hospital de la Santa Creu al plànol geomètric de Barcelona el 1842. Autor : José Mas i Vila 1842. Font: SOBREQUÈS, 1996.

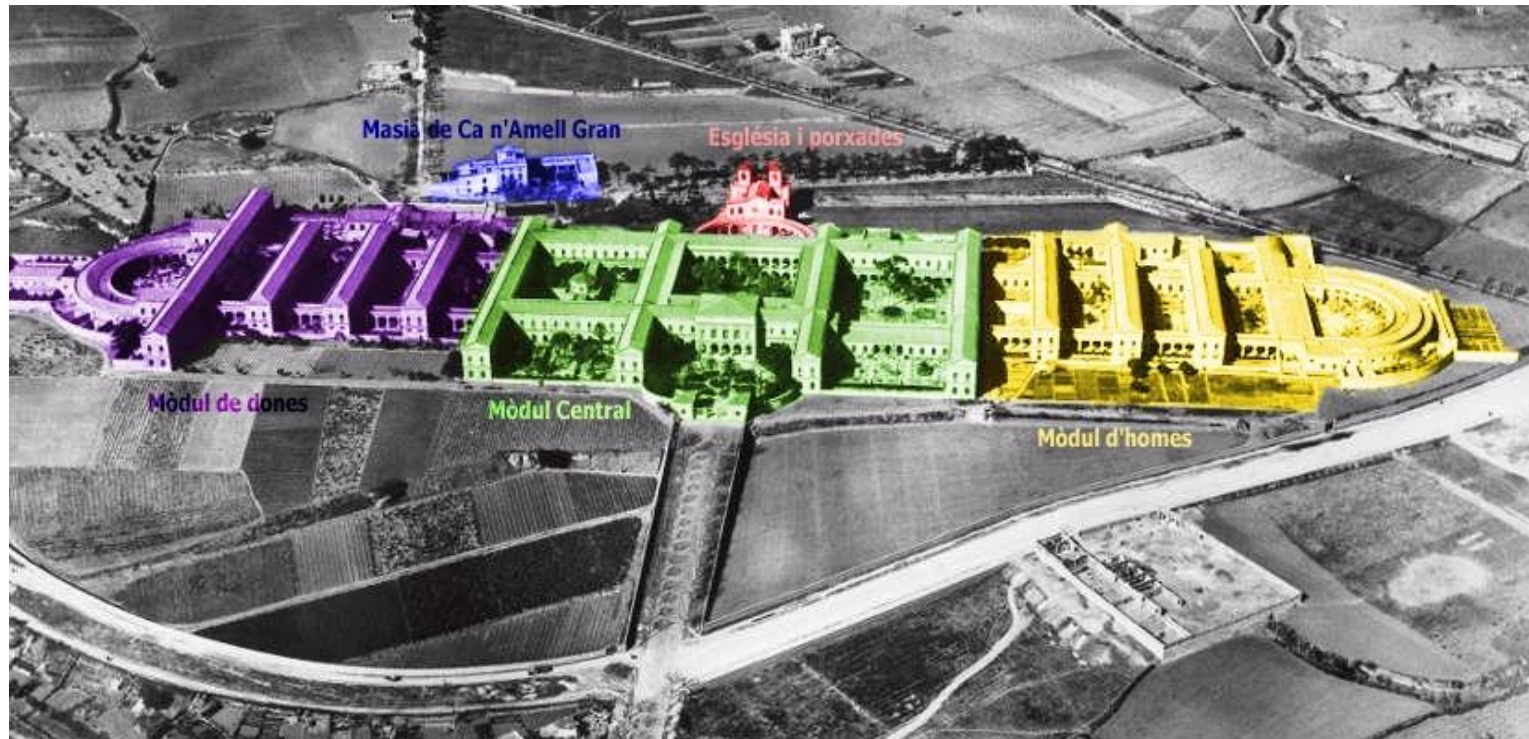

Imatge 5: Reproducció del quadre del Dr. Emili Pi i Molist existent a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona.

Nom de la Institució	Any d'Inauguració	Seu del Centre	Primer Director	Revista Editada
Torre Llunàtica	1844	Lloret de Mar	Farnesc Campdera (1793-1863)	
Manicomi Sant Boi	1854	Sant Boi Primer era al carrer de la Canuda però els veïns es van queixar.	Antoni Pujades (1811-1881)	La Razón de la Sinrazón.
Frenopàtic de les Corts	1863	Les Corts	Tomás dolsa (1816-1909) i Pau Llorach (1839-1890) gendre de Dolsa.	
Nova Betlem	1873	Sant Gervasi (Tibidabo). Primer era a Gràcia, al carrer Torrent de l'Olla.	Joan Giné i Partagás (1839-1903)	Revista Frenopàtica Española. La Independencia Médica
Institut Pere Mata	1896	Reus	Pere Mata (1811-1877)	
Institut Mental de l'Hospital de la Santa Creu	1885: 1a pedra 1975: data oficial	Sant Andreu de Palomar	Emili Pi i Molist (1824-1892)	Psiquiatria (dirigida per Oscar Torras).

Quadre 1: Esquema dels diferents centres manicomials inaugurats durant el segle XIX a Catalunya, incloent-hi l'Institut Mental de l'Hospital de la Santa Creu. Font: *100 anys d'Història Compartida*, GHNB.

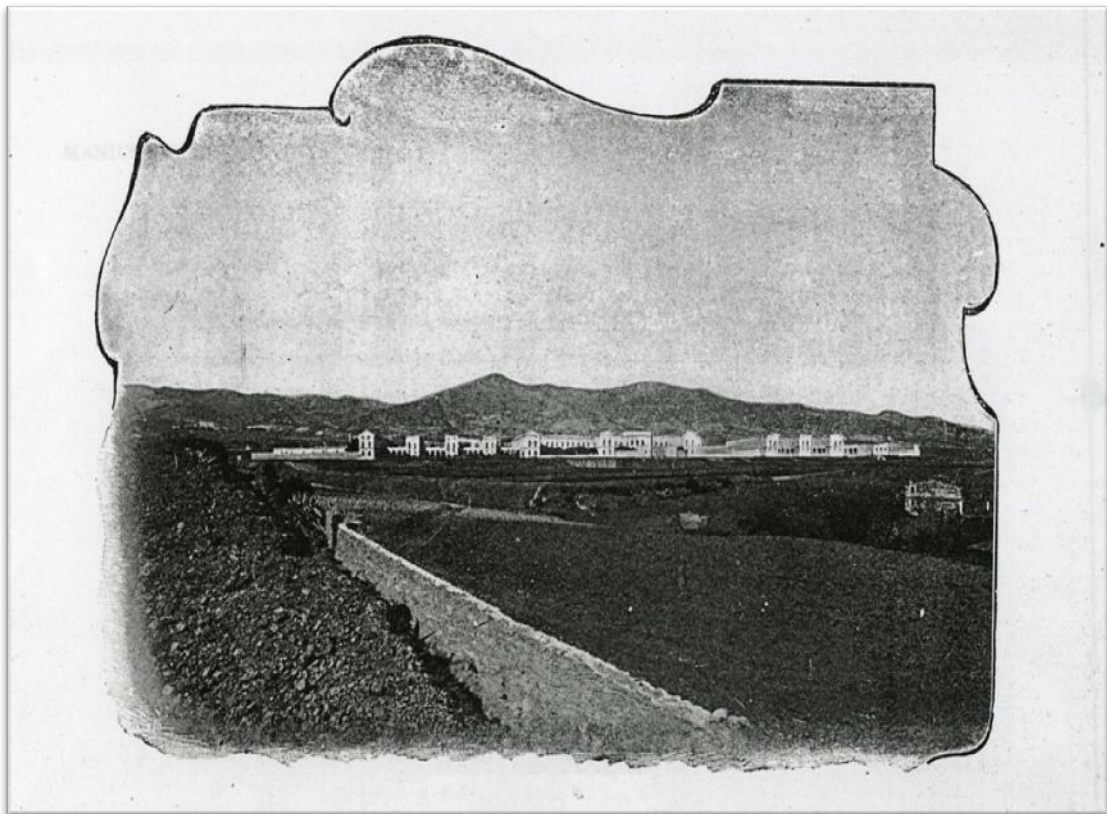

Imatge 6: Divisió de l'Institut Mental. Verd: mòdul central, i els pavellons de primera classe de dones i homes. Violeta: mòdul de dones i rotonda de furiosos. Groc: mòduls d'homes i rotonda furiosos. Blau: Ca n'Amell Gran. Vermell: Església . Font: Grup d'Història de Nou Barris.

Imatge 7: dubuix dels sistema del Salto del lobo, on els cèrvols (folls) no veurien la fossa i mur que els separa de l'humà, creant una visió de llibertat.

Imatge 8: fotografia des del salt del llop del Menta I. Font: catàleg propagandístic de 1908, arxiu GHNB.

Imatge 9: A la buena memoria del D. D. Emilio Pi y Molist primer médico director que fue de este manicomio, su viuda Antonia Bacigalupi quien erigió esta iglesia. Los ilustres administradores del Hospital de la Santa Cruz de Barcelona en sesión de 13 de julio de 1894 como prenda de cariñoso homenaje acordaron la colocación de esta lapida conmemorativa.

Imatge 10: Escanejat 3D de la planta baixa de la capella al febrer de 2017. Font: CAPTAE

Imatge 11: vista de les torres dels campanars dret i esquerre corresponentment des de la façana posterior.

Imatge 12: detall d'unes de les teules on es pot observar el nom del fabricant "Roux Frères". Font: LÓPEZ, 2012

Imatge 13: Estat actual de l'església, amb les xarxes de protecció i vallada. Fotografia del 27 de març de 2017.

Imatge 14: vista en picat de la Terrassa exterior corresponent a la porxada. Es pot veure les restes dels cartutxos del petards que es van llençar per festes a principis del 2000. Font: López, 2012

Imatge 15: vista frontal de la part esquerra de la porxada que va caure al desembre de 2016. Fotografia del 28 de gener 2017

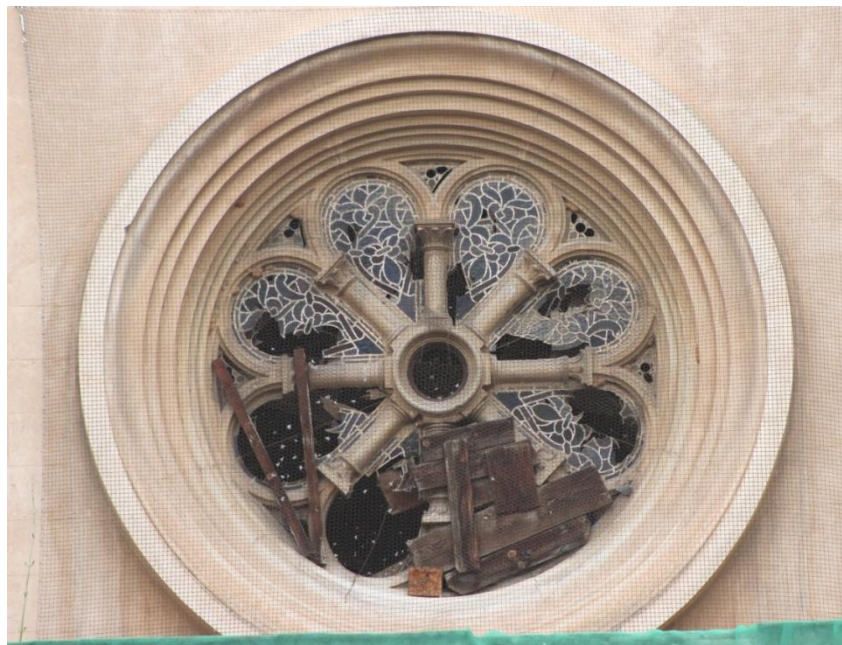
Imatge 16: capitell del contrafort de la façana esquerra trencat. Fotografia del 28 de gener 2017

Imatge 17: vista frontal de la façana principal al 8 de febrer de 2017.

Imatge 18: vista de la part superior de la façana principal al març de 2017

Imatge 19: rosetó de la façana principal al març de 2017.

Imatge 20: façana lateral dreta al 28 de gener de 2017.

Imatge 21: detall de la finestra del primer pis de la torre davantera esquerra, també es pot veure la falta d'arrebossat a la part superior al març de 2017.

Imatge 22: finestres amb vidrieres de la nau central de la façana esquerra. També es pot veure el capitell trencat del contrafort abans esmentat.

Imatge 23: façana posterior al març de 2017

Imatge 24: cúpula posterior de petxines vidriades amb les torres cilíndriques al costat. Fotografia del març de 2017.

Imatge 25: detall de les petxines de la cúpula a la part superior. Font: LÓPEZ, 2012.

Imatge 26: Façana dreta al març del 2017.

Imatge 27: es pot veure l'accés a la terrassa del la torre davantera dreta a dos aigüavessos.

Imatge 28: pas per la part dreta de la capella. Actualment tancat.

Imatge 29: finestres de la nau central a la façana dreta al març de 2017.

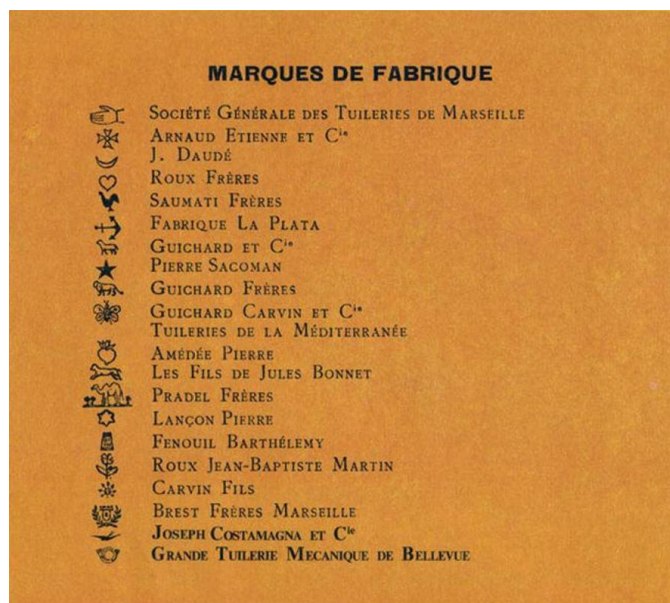

Imatge 30 i 31: campanes del campanar dret i finestra de la primera planta d'aquest.

Imatge 32: campanars. Font: LÓPEZ, 2012

Imatge 33: marques dels diferents fabricants de St. Henry, el quart correspon al germans Roux i la vuitena a Sacoman.

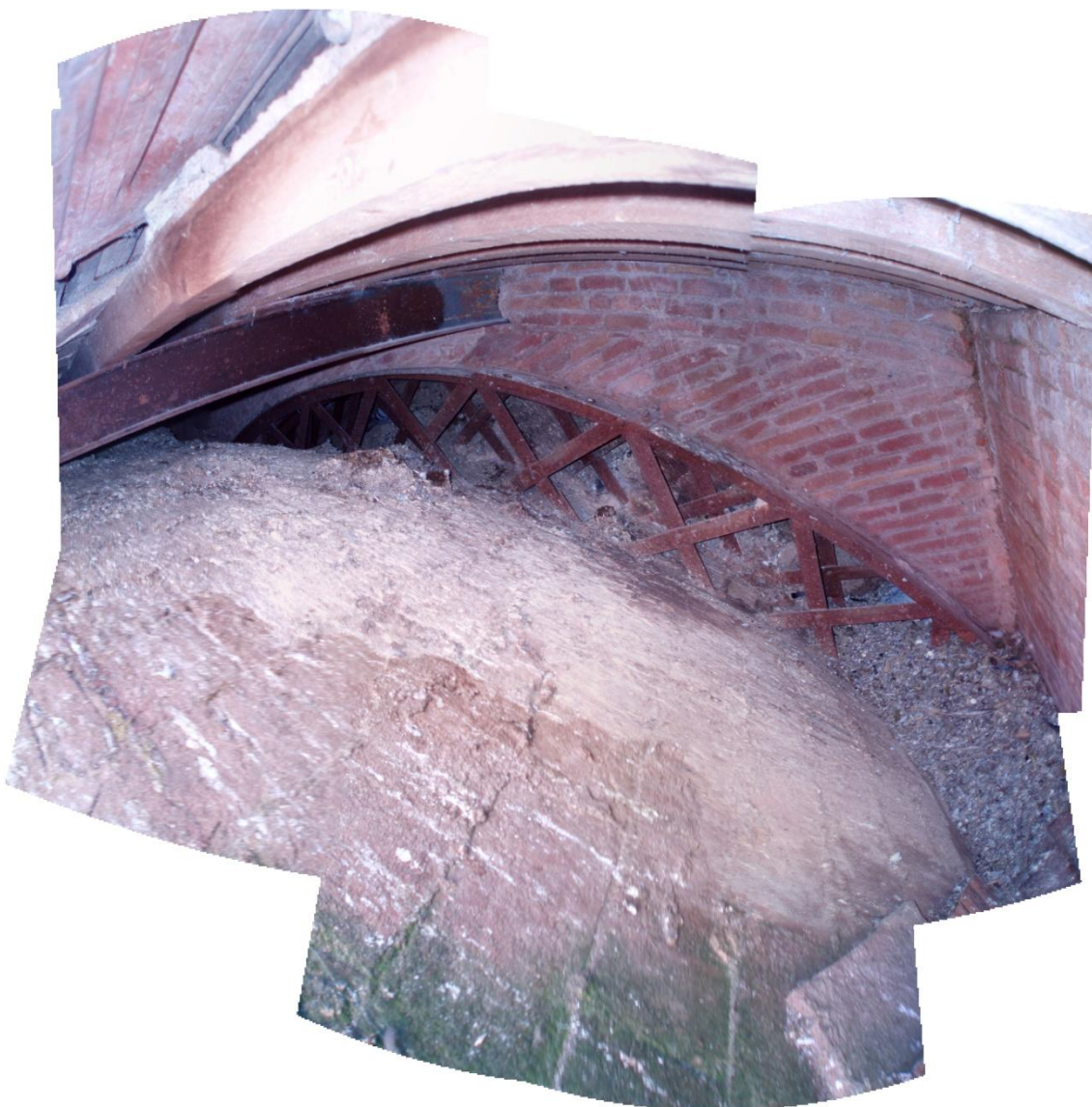

Imatge 34: façana posterior de la seu del districte, davant de la capella.

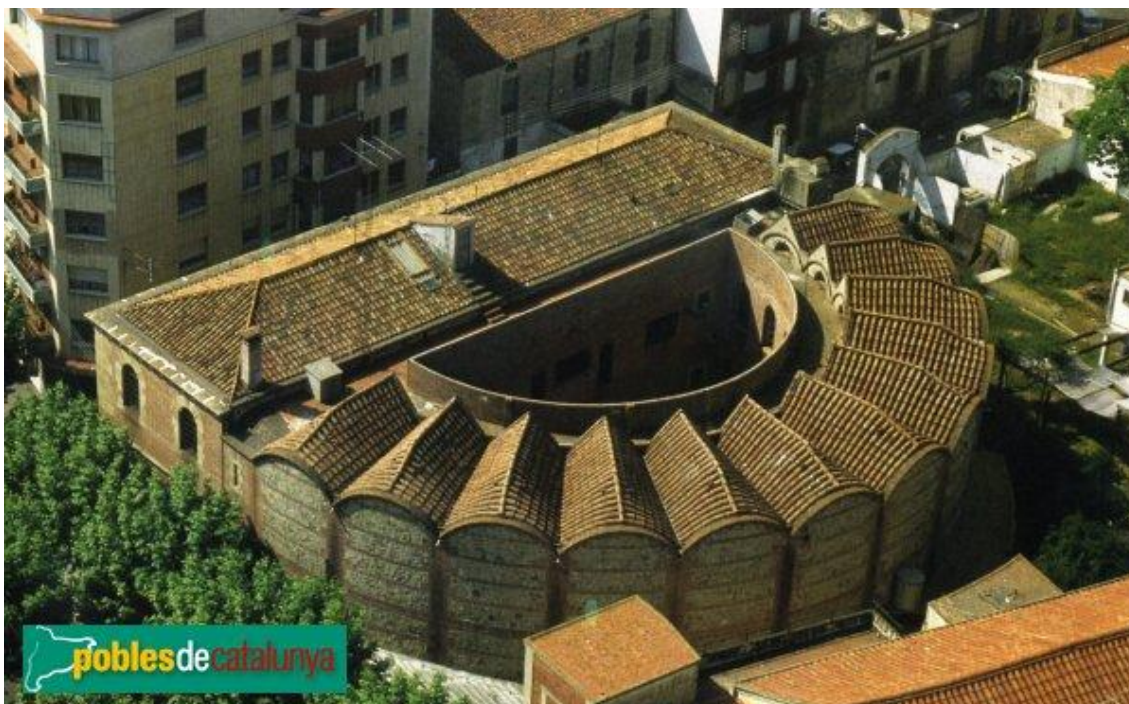

Imatge 35: sostre de la porxada a sostremort de la part trencada a finals del 2016.

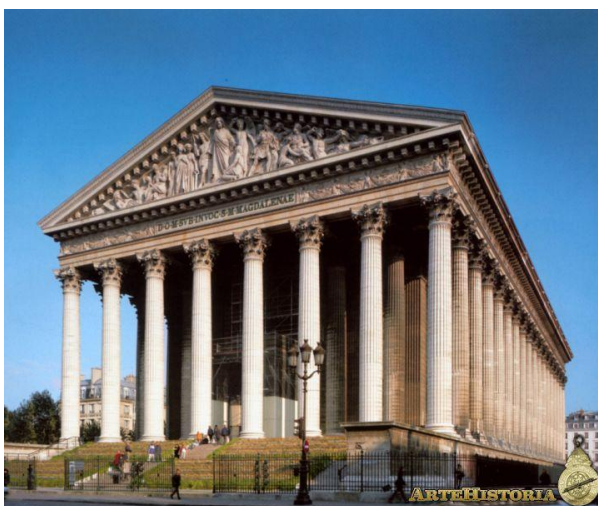

Imatge 36. Encavallada metalica del sostre de la nau principal, també es pot intuir a la cantonada esquerra, per la part de dins de les teules el nom de Sacoman. A la part inferior dreta es veu acumulació d'excrements de coloms.

Imatge 37: presó de Mataró. Font: poblesdecatalunya.cat

38 i 39: Església de la Madeleine, a París, exemple de l'arquitectura historicista eclèctica, ja que el seu exterior és neoclàssic, però el seu interior barroc. Font: arthehistoria.com

Imatge 40: edifici històric de la Universitat de Barcelona.
Fontbcncatfilmcommission.com

Imatge 41: Balneari de la Puda, Esparragguera, al segle XIX.

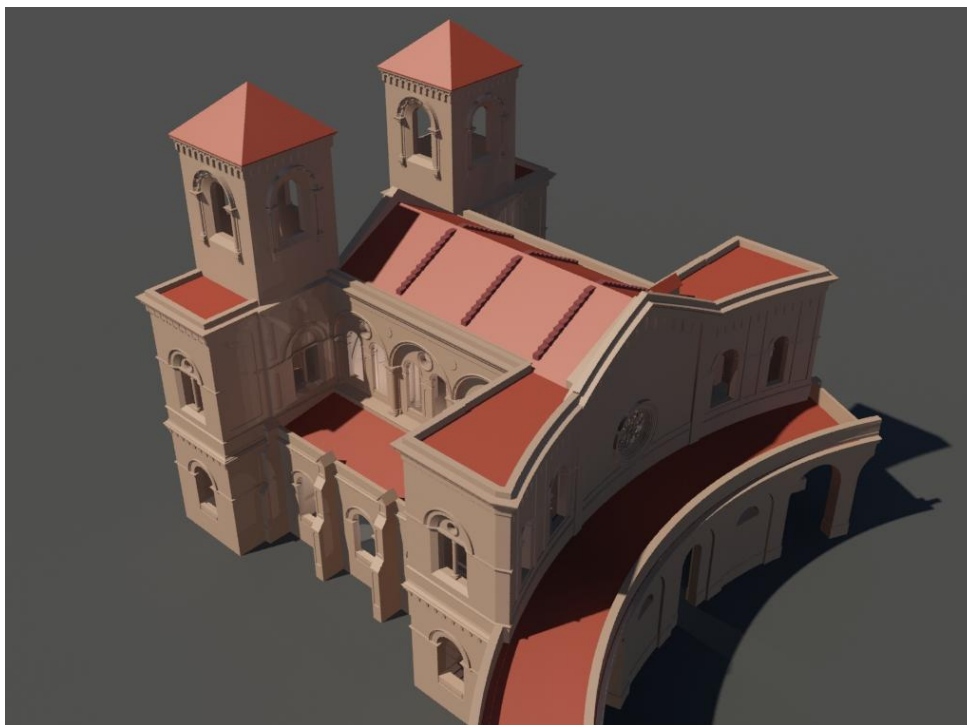

Imatge 42: entrada semicircular de La Puda. Es poden consultar més imatges a:
<http://misteriojordibosch.blogspot.com.es/2014/02/balneario-abandonado-la-puda-01022014.html>

Interior de la capella cap al 1950. Font: Grup d'Història de Nou Barris.

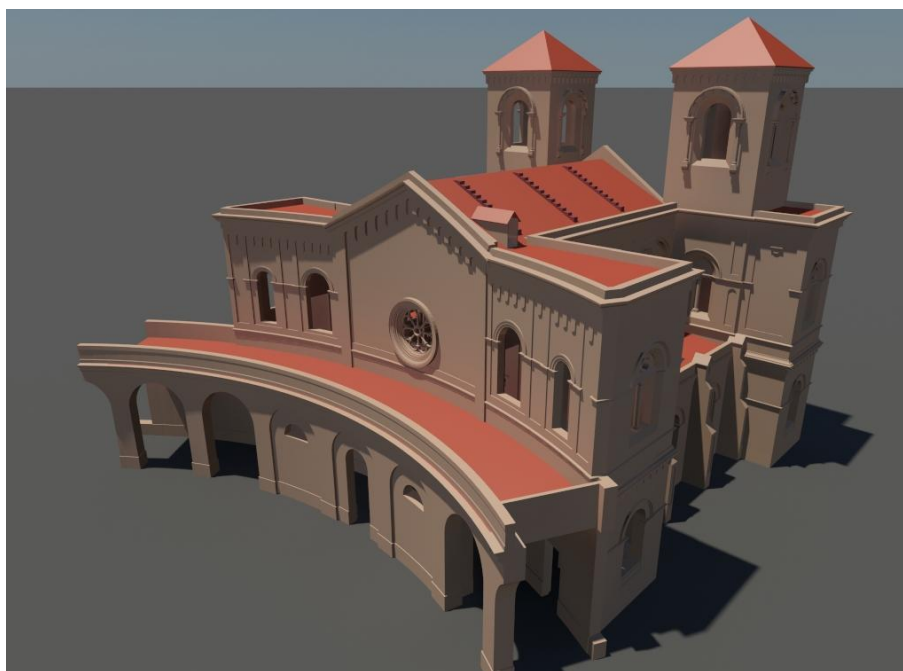
Les següents imatges corresponen al model 3D realitzat a LÓPEZ, 2012

Vista del cos de la capella en perspectiva d'oest a est.

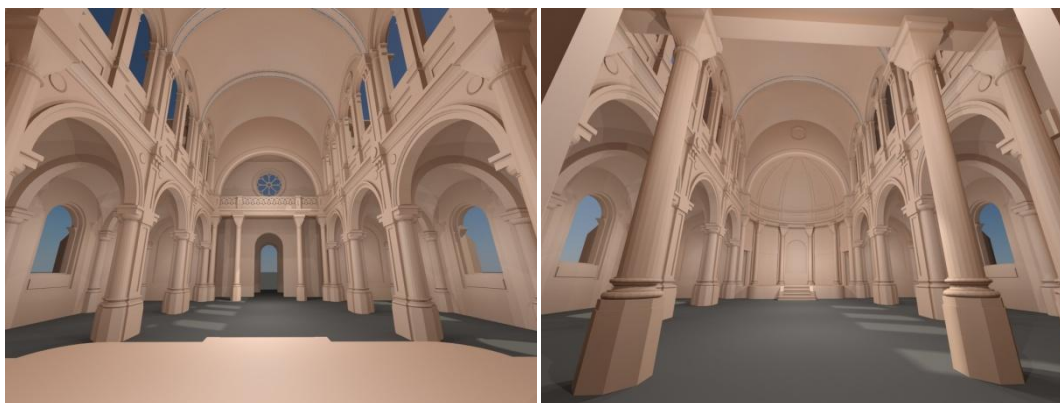

Representació digitalitzada de l'esquelet de la capella en la mateixa perspectiva que l'anterior.

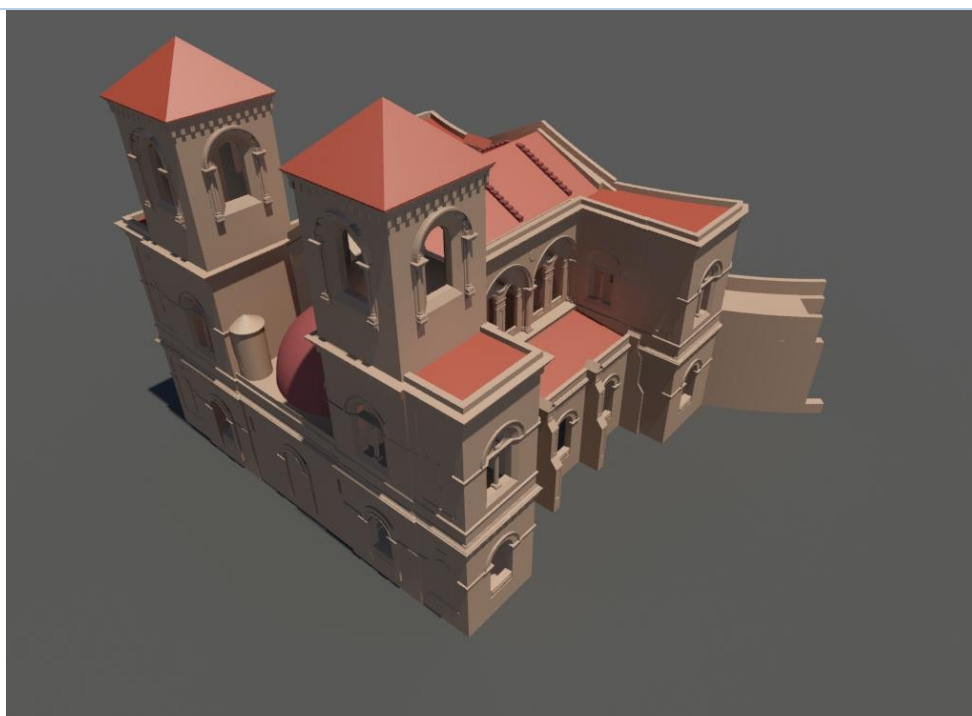

Vista des de l'oest del cos de la capella

A la dreta, vista del cor i entrada de la capella per l'interior. A l'esquerra vista de l'altar mayor des de l'entrada de la capella.

Vista de la façana posterior del cos de la capella

A continuació les imatges de l'escanejat 3D de CAPTAE a captae.com
<<http://captae.com/2017/02/coleccion-sant-rafael/>> última consulta al maig de 2017.

